

кил намуд. Доир ба соҳаҳои алоҳида вазоратҳо мавҷуд буданд. Ба вазоратҳо вазирон роҳбарӣ мекарданд. Дар зарфи ним аср ин вазифаҳо асосан аъзоёни сулолаи Бармакиҳои Эрон иҷро менамуданд. Яке аз вазирон сарвазир шуд. Ӯ ёрдамчии аввали халифа ба ҳисоб мерафт. Сарвазир дар ихтиёри худ дастгоҳи идораи молия, артиш ва муассисаи назорати давлатиро дошт. Сарвазир инчунин мӯҳри халифаро ихтиёрдорӣ мекард. Ҳамчун соҳиби мӯҳр сарвазир тамоми ҳокимияти олиро ба худ тобеъ карда буд. Ба амру фармонҳо ва ҳуҷҷатҳои дигари аз ҷониби халифа ба даст расида мӯҳр мемонд. Барои ба санадҳо паҳш кардани мӯҳр аз халифа иҷозат намерасид Ашроф ва амалдорони эронӣ ҳамин тарик, тавассути Бармакиҳо халифаро дар зери назорати худ нигоҳ медоштанд.

Халифа Ҳорунашраид (786–809) Бармакиҳоро аз ҳокимият маҳрум ва як қисми онҳоро қатл кард. Вале аъзоёни ин сулола боз муддати дуру дароз ба халифаҳои Аббосиён ва давлатҳои Тоҳириён, Саффоориён, Ғазнавиён ва Салҷуқиён дар вазифаҳои гуногуни баланди давлатӣ хизмат кардаанд.

БАРҲАМ ХҶРДАНИ ХИЛОФАТИ АББОСИЁН. Аббосиён ҳудудҳои империяи ташкилкардаи Уммавиёнро ханӯз аз аввали ҳукмронии худ дар дасташон нигоҳ дошта натавонистанд. Барҳамхӯрии Хилофати Бағдод аз қисмати ғарбии он оғоз ёфт. Андалусия ба ҳайати Хилофати Бағдод дохил нашуд. Дар ин вилоят Абдурраҳмон, ки аз таъкиби Аббосиён ба ин ҷо фирор карда буд, Хилофати Қурдобаро ташкил намуд. Дар охириҳои

Рисми 38. Масҷиди калон дар Кайруан (Тунис), Асри X.

асри VIII Мағриб ҳам аз хилофат ҷудо шуд. Онро имоми шиъа Идрис забт карда, ба сулолаи мустақили Идрисҳо асос гузошт. Соли 800 ноиби Мағриб Иброҳим Ибни Аглаб Африқои Шимолиро ҷудо карда, подшоҳи он шуд. Қисмати боқимондаи Хилофати Араб то муддати муайян дар ҳайати Хилофати Бағдод монд. Аз байн қариб боз 200 сол сипарӣ шуд. Дар тӯли ин давра дар тамоми ғушаю канорҳои Хилофати Бағдод бар зидди истибдоди Аббосиён ҳаракатҳои халқӣ ба амал омаданд. Ҳаракати хуррамиҳо ва зинҷҳо калонтарини онҳо буда, ҳокимияти Хилофати Аббосиёнро боз ҳам заифтар гардонд. Вилоятҳо ҳам аз тобеияти халифаҳо мебаромаданд. Давлатҳое, ки як вақтҳо аз тарафи Уммавиён забт карда шуда буданд, аз ҳайати Хилофати Бағдод баромада, давлатҳои соҳибистиклолро ташкил менамуданд.

Дар миёнаҳои асри IX Мисри ҳам истиклолият ба даст овард. Аз Хилофати Бағдод аввал Хуросон ва сипас Эрони Ғарбӣ ҷудо шуд. Дар Мовароуннаҳр ва Хуросон аввал давлатҳои Тоҳириён ва Саффорӣён ва баъд давлати Сомониён тавлид ёфт. Дар Фурот давлати мустақили Мосул таъсис гардид. Дар нимаи дуюми асри X дар Эрони Шарқӣ ва як қисми Афғонистон давлати туркию эронии Ғазнавиён ташкил ёфт. Дар миёнаҳои ин аср дар ихтиёри халифаҳои Аббосиён Арабистон ва як қисми Байнаннаҳраини атрофи шаҳри Бағдод монду ҳалос.

Соли 1055 Бағдодро туркҳои салҷуқӣ ишғол карданд. Намояндаи туркҳо Туғрулбек худро султони ин давлати нав эълон кард. Баъди ин дар дасти халифаҳо танҳо вазифаи роҳбарӣ ба дини ислом монду бас. Халифаҳо пойтахти худро ба Самарра кӯчонданд. Халифаҳои аббосӣ то соли 1258, яъне то ба ин ҷо омадани истилогарони Муғул сарварии дини исломро ба ўҳда доштанд.

САРЧАШМА

НАМУДҲОИ ЗАМИНДОРӢ ДАР ХИЛОФАТИ АРАБ ДАР АСРИ XI

Тамоми замин ба чор намуд тақсим мешавад.

Намуди якум – заминҳое, ки мусулмонҳо ба қор андохтаанд. Ин замини ушр (даҳяки ҳосили ин заминҳоро арабҳои мусулмон ба давлат месупориданд) мебошад ва ба он хироч (андоз ба замин андохта мешавад. Ин андоз аз онҳое ситонида мешуд, ки ба

арабҳо тобеъ шуда бошанд ҳам, дини худро аз даст надодаанд. – *Шарҳи Т. Зиёев*) андохтан манъ аст...

Намуди дуҷум – заминҳое, ки соҳибонашон дини исломро қабул карда, онҳоро бо ҳамин роҳ аз даст надодаанд...

Намуди сеҷум – заминҳое, ки аз бединҳо бо зӯри яроқ кашида гирифта шудаанд...

Намуди чорум – заминҳое, ки бединҳо оид ба онҳо қарордод ба имзо расонидаанд, намуди махсуси замин аст, ки ба он хироч андохта мешавад...

Хироч чӣ дар сурати қабули ислом ва чӣ дар мавриди пайдо намудани пуштибон тағйирнопазир аст. Ин заминҳоро фуруҳтан мумкин нест, чунки мақоми мулкҳои вақфро доранд...

ЛУҒАТ

Ҳаракати озодихоҳона – халқҳои мустамлика ва тобеъ барои озодӣ ва истиқлолияти давлатӣ мубориза мебаранд.

Мағриб – маънояш "ғарб" буда, арабҳои Африқои Шимолиро, ки қисмати ғарбии хилофатро ташкил мекард, ҳамин тавр меномиданд.

Масҷид – ҷои ибодати мусулмонҳо.

Мовароуннаҳр – калимаи арабӣ буда, маънояш "он тарафи дарё" аст (он тарафи дарёи Аму дар назар дошта шудааст).

Давлати исломӣ – чунин мамлакатеро меноманд, ки ислом дини давлатии он аст.

Боҷ – аз фуруши мол ситонида мешавад (намуди андоз).

Хироч – аз истифодаи замин ситонида мешавад (намуди андоз).

Сарвазир – вазири асосӣ, сардори вазирон.

Салҷуқ – пешвои яке аз қабилаҳои туркӣ.

Султонӣ – сохти яке аз намудҳои давлати исломӣ, ки онро Султон идора мекунад.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Абӯмуслим чаро шӯриш бардошт?
2. Муборизаи шӯришчиён бар зидди халифа Марвони II чӣ дод?
3. Абулаббос кай ва чӣ тавр дар Хилофати Араб ба сари ҳокимият омад?
4. Дар бораи бунёди шаҳри Бағдод маълумот диҳед.
5. Номи "Хилофати Бағдод" аз кучо пайдо шудааст?
6. Шӯриши Муқаннаъ кай ва дар кучо оғоз шудааст?
7. Рафти шикасти шӯриши Муқаннаъро шарҳ диҳед.
8. Чаро шӯриши Муқаннаъ "шӯриши сафедҷомагон" ном гирифтааст?
9. Дар бораи идораи Хилофати Аббосиён чиҳо медонед?
10. Дар бораи сулолаи Бармакиҳо чӣ суҳанҳои нек гуфта метавонед?

11. Дар замони ҳукмронии Уммавиён кадом музофотҳо мустақилият ба даст дароварданд? Дар замони ҳукмронии Аббосиён чӣ?
12. Хилофати Аббосиён кай ва аз тарафи кадом давлат барҳам дода шудааст?

§ 16. МАДАНИЯТИ ХИЛОФАТИ АРАБ

Дар рушду нумӯи маданияти Хилофат забони арабӣ хизмати бузург кардааст. Ин забон натанҳо забони дини ислом, балки забони илму фарҳанги Хилофат ҳам буда, маданияти халқҳои сокини онро баланд бардошт. Маданияти бои Хилофати Араб дар натиҷаи таъсири маданияти халқҳои тамоми музофотҳои он ташаккул ёфтааст. Яъне, дар маданияти ин шоханшоҳӣ унсурҳои маданияти Сурия, Эрон, Осиёи Марказӣ, Ҳиндустон, Мағриб, Андалус, Қафқоз ва Византия, аз як тараф ва маданияти нимҷазираи Арабистон, аз тарафи дигар, таҷассум ёфтааст.

ХАТИ АРАБӢ. Дар пешрафти илму фарҳанги Хилофати Араб хуруфоти арабӣ яке аз унсурҳои асосӣ буд. Дар баробари зуҳури дини ислом дар сар то сари Хилофати Араб хуруфоти ягонаи арабӣ низ ҷорӣ карда шуд. Бо ин хат ҳам китобҳои муқаддаси дини ислом, ҳам асарҳои илмӣ, ҳам адабӣ иншо шуда, коргузори давлатӣ низ тавассути он сурат мегирифт.

Хати арабӣ мураккаб буда, аз тарафи рост ба чап навиштаю хонда мешавад. Яке аз сабабҳои зуд паҳн шудани хуруфоти арабӣ дар тамоми Хилофати Араб он буд, ки "Қуръон" ва китобҳои дигари дини ислом бо ҳамин хат навишта шудаанд.

Расми 39. Номи маҷмӯаи афсонаҳои "Ҳазору як шаб" дар яке аз дастнависҳои аҳди мамлукҳо.

Хондани хати арабӣ меҳнати зиёд ва истеъдоди баландро тақозо мекард. Талабагони мактабу мадрасаҳо матнҳои китобҳои динӣ ва адабию илмиро азёд мекарданд.

МАКТАБ. Таълими насли наврас дар мактабу мадрасаҳо сурат мегирифт. Дар масҷидҳо мактабҳои ибтидоӣ фаъолият мекарданд. Дар ҷойҳои сераҳолии ва шаҳрҳои мадрасаҳои сершумор кушода мешуданд. Мадрасаҳо маълумоти миёна ва олии медоданд.

Агар дар мактабҳои ибтидоӣ асосан хондану навиштан ва зарурати дини исломро ёд медода бошанд, пас дар мадрасаҳо илмҳои фикҳ, фалсафа, математика, адабиёт, таърих, ҷуғрофия, табиёт, риёзӣ, ҳандаса, нучум ва илмҳои дигарро таълим медоданд. Хатмкунандагони мадрасаҳо дониши баланд доштанд. Як қисми онҳо ба зудӣ ба катори мударрисҳо, олимону шоиру нависандагон дохил шуда, дар пешрафти илму фарҳанги Хилофати Араб саҳми калон мегузоштанд.

МАСҶИД. Масҷид ҷои тоату ибодати мардуми мусулмон ва тарбияи ахлоқии ҷавонону калонсолон мебошад. Дар ҳама ҷойҳои, ки мусулмонон суқунат доштанд, масҷидҳо сохта шуда буданд. Масҷид манораи баланд дошт, ки он барои азон гуфтан, яъне ба намоз даъват кардани мусулмонҳо хизмат мекард. Шахси ба намоз даъваткунандаро муаззин меноманд.

Ҳангоми намозгузори бояд рӯй ба тарафи меҳроб нигаронида шуда бошад. Он дар хати байни намозгузорон ва самти Каъба сохта шудааст. Меҳроб минбар ҳам дорад.

Мусулмонон дар як шабонарӯз 5 маротиба намоз мехонанд. Намоз аз фарз ва суннат иборат аст. Он мусулмонҳое, ки дар мазҳаби шиъа ҳастанд, танҳо намози фарзро адо мекунанд.

*Расми 40
"Ҷангали сутунҳо"
дар масҷиди
Қурдоб, Испания.
Асри X.*

Ба намозгузорӣ муллоимом роҳбарӣ мекунад. Ҳангоми иҷрои вазифаи худ ӯ аз дигар намозгузoron каме пештар меистад. Шахсони вазифаи муллоимомро иҷро мекардагӣ дар дини ислом ба мартабаи баланд соҳиб буда, ахлоқи поки исломӣ инсонӣ доранд. Онҳо баъди намозгузории чамоа одатан аз минбар оят мехонанд, аз шарияту ахлоқи исломӣ вазъ мегӯянд ва ё амри маъруф мекунад. Намозгузорӣ мазмун ва гоҷҳои шарияту ахлоқи исломӣро ифода карда, яке аз аркони ин дин аст.

Мардуми мусулмон намозро имрӯз ҳам ҳамон тавр мегузоранд, ки пайгамбари Аллоҳ Муҳаммад (с) фармудааст.

ИЛМ. Дар вақташ византиягҳо давомдиҳандагони маданияти юнониҳо буданд. Арабҳо низ бо ҳамин роҳ рафтанд. Олимони Хилофат асарҳои олимони Юнони қадимро ба забони арабӣ мегардонданд. Барои ин кор онҳо забони юнониро хуб аз худ карда буданд.

Тарҷумонҳои Хилофат асарҳои Арастуро пеш аз аврупоиҳо тарҷума карда, ба хонандагон пешкаш намудаанд. Аҷибаш он аст, ки тарҷумонҳои аврупоӣ асарҳои Арастуро на аз юнонӣ, балки аз забони арабӣ ба лотинӣ тарҷума кардаанд. Ин маънии онро дорад, ки арабҳо дар омӯзиши илми аврупоиҳо аз худи онҳо пеш гузашта буданд.

Баъд аз он ки дар Хилофат "Байт-ул-хикмат" ("Хонаи Хикмат") таъсис ёфт, дар он ҷо асарҳои сершумор оид ба илмҳои гуногун ба забони арабӣ боз ҳам бештар тарҷума ва дар Хилофат пахш карда мешуданд, аз ҷумла, асарҳои муаллифони юнонӣ, ҳинду, эронӣ, суриягӣ, яҳудӣ.

*Расми 41
Китобхонаи
масҷид.
Миниатураи
асри XIII.*

Дар Хилофати Араб, аз он ҷумла, дар Макка, Бағдод, Ҳирот, Димишқ, Бухоро, Самарканд, Гурганҷ, Марв, Балх, Қурдоб ва шаҳрҳои дигар марказҳои калони ҷамъӣ мавҷуд буданд. Дар ин шаҳрҳо ва баъзе шаҳрҳои дигари Хилофат олимони забардаст ба камол расидаанд. Яке аз онҳо Абӯалӣ ибни Сино (980-1037) мебошад. Ӯ дар деҳаи Афшанаи наздикии шаҳри Бухоро таваллуд шуда, насабаш тоҷик аст. Мо аз ин аҷдоди бузургу ҳамадонии оламшумули миллати худ фахр мекунем.

Рисми 42. Харитаи арабии асри X.

Абӯалӣ ибни Сино аз овони кӯдакиаш меҳнатдӯст ва толибилм буд. Қуръонро бо тезӣ азёд кард. Баъд ба омӯхтани илмҳои гуногуни замони худ пардохт ва ҳанӯз ҳангоми ҷавонӣ табиби номдор шуд.

Боре барои табобати амири Бухоро Абӯалии ҷавонро даъват намуданд. Ӯ касалии амиро тахҷис намуда, баъд ба табобати ӯ шурӯъ кард. Даре нагузашта, амир шифо ёфта, ба Абӯалӣ пулу мол ҳадя кард. Вале ӯ ин тӯҳфаҳоро рад карда, гуфт, ки амир ба ӯ иҷозат бидиҳад, то ки аз китобхонаи машҳури Сомониён истифода барад. Ин баре Абӯалӣ мукофоти бузургтарин буд.

Абӯалӣ ибни Сино тамоми илмҳои замони худро омӯхта, донишманди ҳамадон (энциклопедист) шуд. Махсусан дар илми тиб ба ӯ ягон олим баробар шуда натавонист. Сино тамоми донишҳои тиббии замонҳои гузашта ва замони худро омӯхта, ба ин илм дигаргуниҳои бузург дохил кард. Абӯалӣ ибни Сино донишманди бузург буд, ки аҳли илму фарҳанги он замон ӯро шайхурраис, яъне сарвари ҳамаи олимони мешумориданд. Ӯ дар бораи худ чунин мегӯяд:

*Аз қаъри гили сияҳ то авҷи Зухал,
Кардам ҳама мушкилотии гетиро ҳал.
Берун ҷастам зи қайди ҳар макру ҳиял,
Ҳар банд кушода шуд, магар банди аҷал.*

Асари машҳуртарини Абӯалӣ ибни Сино "Ал-қонун фи-т-тиб" - "Қонуни тиб" мебошад. Чи тавре ки худ илмҳои аврупоӣро эътироф

мекунанд, ин асар то асри XVII китоби болоимизии табибону олимони ин китъа будааст. Аз "Қонуни тиб" табибони олам имрӯз ҳам фаровон истифода мебаранд.

Яке аз олимони бузурги дигари Хилофат, ки низ тоҷик буд, дар равнақи илми кимиё сахми бузург гузоштааст, Ҷобир ибни Хайён мебошад. Ин олим дар шаҳри Тӯси Хуросон таваллуд шуда, ҳамчун олим дар ҳамон шаҳр ба воя расидааст. Ибни Хайёро дар Ғарб Габер меномиданд. Хайён дар илмҳои зиёд асарҳо офаридааст, вале асарҳои онд ба кимиё офаридаи ӯ боиси тавачҷӯҳи бузург аст.

Онд ба илмҳои гуногун дахҳо олимони намоёни дигарро ҳам номбар кардан мумкин аст, ки кашфиётҳои бузург карда, дар хазинаи илми ҷаҳонӣ саҳифаҳои дурахшон навиштаанд. Дар байни онҳо Ибни Қутайба, Абӯбакр Ҷаъфари Наршаҳӣ, Абӯҷаъфари Табарӣ, Закариёи Розӣ, Ибни Рушд (Аверроэс), Абӯзайди Балхӣ, Насри Ҷайхонӣ, Абӯрайхони Берунӣ, Муҳаммад ал-Хоразмӣ, Абӯнаصري Форобӣ ҳастанд, ки як қисми онҳо ниёгони халқи тоҷик мебошанд. Дар бораи баъзеашон дар мавзӯи "Маданияти давлати Сомониён" маълумот дода мешавад.

САНЪАТИ ХИЛОФАТ. Аз байни намудҳои гуногуни санъати араб меъморӣ тасвири бештар рушду нумӯ карда буданд. Меъморони Хилофат аз худ ёдгориҳои бинокории бузург боқӣ

Расми 43. Гушае аз мақбара-масҷиди Имом Ризо дар Машҳад.

гузоштаанд. Онҳо масҷидҳо, қасрҳо, макбараҳо, ҳаммомҳо, калъаҳо ва биноҳои дигари мӯхташаму зебои ҷамъияти сохтаанд. Аз ёдгориҳои аввалини меъморӣ Хилофати Араб масҷиде дар Байтулмақдас боқӣ мондааст, ки онро Масҷиди Умар меноманд. Ин масҷид дар замони ҳукмронии Умравиён соли 686 сохта шуда, ҳашткунҷаи дорон гумбази баланду мӯхташам мебошад.

Шукӯҳи санъати меъморӣ ва тасвирии хилофат бештар дар биноҳои масҷидҳою қасрҳо ва мадрасаҳо ифода ёфта буд. Ин қабил биноҳо аз нақшу ниғор, тасвири гулу баргҳои растанӣ иборат буда, бо хати махсуси арабӣ оро дода мешуданд.

Ёдгориҳои санъати Хилофати Арабро дар тамоми музофотҳои он вохӯрдан мумкин буд. Мо онҳоро, махсусан дар шаҳрҳои Бухоро, Самарканд, Хева ва Қўқанд, ки дар Осиёи Марказӣ мебошанд, бештар дида метавонем. Ин иншоотҳои меъмории натавонанд зебою дилкаш ва ҷозибанок, балки мустаҳкам ҳам сохта шудаанд. Аз замони сохта шудани баъзеи онҳо зиёда аз 1000 сол гузашта бошад ҳам, то ҳол ҳусну тароват ва бузургии худро гум накардаанд. Чунин ёдгориҳои меъморию рассомиро шумо дар шаҳру ноҳияҳои гуногуни Тоҷикистони имрӯза ҳам дида метавонед. Як силсилаи он дар ноҳияи Ҳисор воқеъ буда, аз қалъа, мақбара ва мадрасаҳо иборат аст. Онҳо гарчанде баъди қариб 500 соли барҳам хӯрдани Хилофати Араб сохта шудаанд, вале ҳам шакл ва ҳам мазмуни меъмории Хилофати Арабро ифода намуда, имрӯз ҳам назаррабоиянд.

АДАБИЁТ. Адабиёти Хилофат ҳам дастовардҳои беназир дорад. Яке аз намунаҳои баландтарини он адабиёти форсу тоҷик мебошад. Дар бораи он дар мавзӯҳои оянда маълумоти муфассалтар дода мешавад.

ЛУҒАТ

Фикҳ – илм оид ба шариати ислом.

Фалсафа – илм дар бораи қонуниятҳои инкишофи табиат, ҷомеа ва тафаккур.

Мантиқ – илм дар бораи қонуну қоидаҳои суханронӣ.

Ҳандаса – илм дар бораи ҷенкунӣ.

Нучум – илм дар бораи ситораҳо, ё худ илми ситорашиносӣ.

Байт-ул-ҳикмат – муассисаи калони илмӣ, ки ба Академияи илмҳо монанд буд.

Зухал – номи яке аз ситораҳои силсилаи офтобӣ.

"Ал-қонун фи-т-тиб" – "Қонуни тиб".

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Мақоми забони арабиро дар Хилофат шарҳ диҳед.
2. Чаро хоҳишмандони омӯхтани хати арабӣ дар Хилофати Араб бисёр буданд?
3. Дар бораи мактабу мадрасаҳои Хилофат маълумот диҳед.
4. Дар бораи намозгузории мусулмонҳо нақл кунед.
5. Чаро тарҷумонҳои араб китобҳои муаллифони хориҷиро ба арабӣ тарҷума мекарданд?
6. "Байт-ул-ҳикмат" чӣ гуна муассиса буд?
7. Ба далели он, ки аврупоӣҳо асарҳои Арастуто аз забони арабӣ ба латинӣ тарҷума мекарданд, чӣ хел баҳо медиҳад?

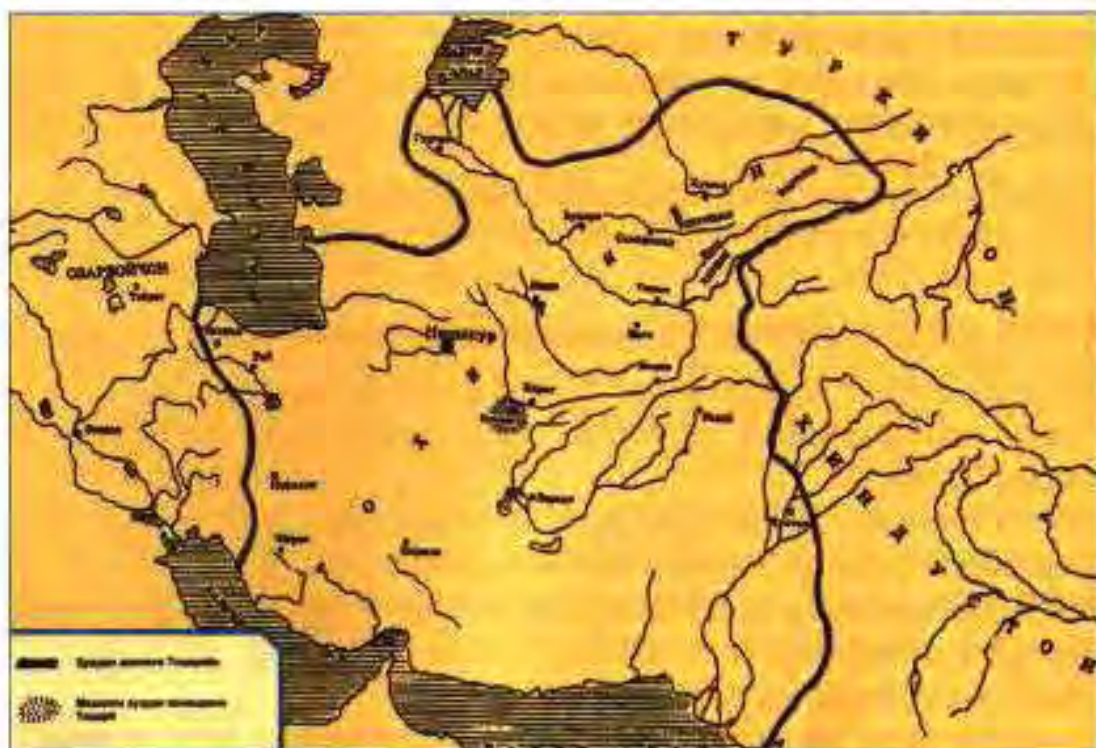
8. Дар бораи рушду нумӯи илми Хилофати Араб далелҳо биёред.
9. Дар бораи муваффақиятҳои санъати меъморӣ ва тасвири хилофат маълумот диҳед.
10. Оё дар байни олимони забардасти Хилофати Араб тоҷикон ҳам буданд?

§ 17. ДАВЛАТИ ТОҲИРИЁН

СУЛОЛАИ ТОҲИРИЁН. Асосгузори давлати Тоҳириён Тоҳир мебошад. Тоҳир ибни Ҳусейн аз ашрофзодагони тоҷики шаҳри Фушанги Ҳирот буд. Ин шаҳр алҳол Зиндаҷон ном дорад.

Гарчанде ки Тоҳир асосгузори сулолаи Тоҳириён аст, вале тибқи шаҷараномаи ин сулола пеш аз ӯ 9 пушти дигар гузашта будааст. Онхоро аз аввал то Тоҳир бо тартиби пайдархамӣ ном мебарем: Баҳром, Моӣ Ҳусрав, Бодон, Асъял, Зурайк, Моҳони Фушангӣ, Зурайк, Мусъаб ва Ҳусейн.

Чи тавре ки ба шумо аз мавзӯи "Хилофати Аббосиён" маълум аст, халифаҳои Бағдод ба муттаҳидии Хилофат ва ба худ тобеъ кардани тамоми музофотҳои он муваффақ шуда натавонистанд. Яке аз чунин музофотҳо Эрон буд. Барои хамин онҳо мачбур мешуданд, ки аз ҳокимони бонуфузи маҳаллӣ ёрӣ талабанд. Ахволи халифа Маъмун (813-833) маҳз хамин тавр буд. Тоҳир

Расми 44. Давлати Тоҳириён.

*Расми 45.
Вайронаҳои
шаҳри Бам.*

ибни Ҳусейн ба халифа ёрӣ расонд, то ки ӯ ҳокимияти худро дар Бағдод нигоҳ дошта тавонад.

Ба ивази хизмати сазовор Маъмун аъзоёни хонадони Тоҳириёнро дар хилофати Бағдод ба вазифаҳои баланди давлатӣ сарфароз гардонд. Масалан, Мансур ибни Талҳаро ҳокими Марву Хуросон ва Абдулло ибни Тоҳирро ҳокими вилояти Табаристон таъин кард.

ТАЪСИСИ ДАВЛАТИ ТОҲИРИЁН. Маъмун музофотҳои калонтарини дар қисмати шаркибудаи Хилофат - Хуросон ва Мовароуннаҳрро соли 821 ба ихтиёри Тоҳир ибни Ҳусейн супорид. Ин сана оғози салтанати давлати Тоҳириён ба ҳисоб меравад.

Баъди соли 651 аз тарафи Марвониёни Уммавӣ барҳам дода шудани давлати Сосониён дар Эрону Хуросон ва Мовароуннаҳр ноибони халифаҳои араб ҳукмронӣ мекарданд. Тоҳир ибни Ҳусейн баъди 170 сол дар ин ҷо ба ҳукмронии сулолаи тоҷикон ибтидо гузошт. Вале ӯ Хуросонро зиёда аз 2 сол идора карда натавонист.

Ҳангоми ҳукмронии худ Тоҳир ибни Ҳусейн эълон кард, ки давлати ӯ соҳибистиклол аст. Ба ин эълони худ ӯ халифа Маъмунро ранҷониданӣ буд. Марги бармаҳал нагузошт, ки Тоҳир давлати Тоҳириёнро то ба охир соҳибистиклол кунад. Гузашта аз ин, баъди марги Тоҳир давлати Тоҳириён мумкин буд аз байн равад. Барои Тоҳириён, хушбахтона, он вақт Маъмун агар меҳост ҳам, дар Хуросон ноибони дилхоҳи худро таъин карда наметавонист, чунки мардуми ин ҷо ба ӯ итоат намекарданд. Аз ин рӯ, ночор маҷбур шуд, ки писари Тоҳир Талҳаро ҳокими ин музофоти калони хилофат таъин кунад, вале на ҳамчун ба

*Расми 46. Гӯри
Яъқуби Лайс. Акс
аз "Сиистоннома".*

давлати соҳибистиклоли Тоҳириён. Дар замони ҳукмронии Талҳа (822–828) Хуросон соҳибистиклол набошад ҳам, бемайлон бо ҳамин роҳ мерафт.

Дар замони ҳукмронии Талҳа ибни Тоҳир давлати Тоҳириён акнун на аз Бағдод, балки аз пойтахти ин давлати нав - Нишопур идора карда мешуд. Тамоми қорҳои давлатӣ аз рӯи амри Талҳа сурат мегирифтанд. Тобеияти давлати Тоҳириён ба Хилофати Аббосиён танҳо дар он ифода меёфт, ки Талҳа ҳар сол аз халқ андоз ҷамъоварӣ намуда, ба ҳазинаи халифа мефиристонд. Инчунин Тоҳириён ҳангоми лашкаркашиҳои халифа бо лашкари худ ҳамроҳи ӯ буданд.

Талҳа намегузошт, ки намояндагони халифа ба қорҳои дохилии давлати Тоҳириён даҳлат кунанд. Ӯ Ҳамза ном намояндаи вилояти Сиистонро барои он сарқӯб кард, ки ӯ баҳри гаравондани суннимазҳабон ба мазҳаби шиъа даст зада буд, гарчанде ки ин вилоят то иқдоми Ҳамза ҳанӯз дар ҳайати давлати Тоҳириён набуд. Баъди сарқӯб кардани Ҳамза Талҳа Сиистонро ба давлати худ ҳамроҳ кард.

Баъди вафоти Талҳа дар вазифаи ҳокими Хуросон ӯро писараш - Алӣ иваз намуд, вале ҳокими нав дар натиҷаи сӯиқасд кушта шуд. Ин тоҳирӣ бо ҳидояти халифа ба Миср лашкаркашида, онро бо яке аз шаҳрҳои ободу зебои Искандария аз нав ба Хилофати Аббосиён ҳамроҳ кард.

Дар замони ҳукмронии Абдуллоҳ ибни Тоҳир давлати Тоҳириён бо тамоми унсурҳои таъсис ёфт ва халифаҳо дигар бар ӯ фармонфармой карда наметавонистанд.

ИҚТИДОРИ ДАВЛАТИ ТОҲИРИЁН. Абдуллоҳ ибни Тоҳир кӯшиш ба харҷ дод, ки ҳудудҳои давлати худро васеъ кунад. Ӯ Мовароуннаҳрро ба воситаи хонадони Сомониён идора мекард. Ӯ Нӯҳ ибни Асади Сосонӣ - ҳокими саркаши Истаравшанро, ки даъвои ҳукмронии Мовароуннаҳрро дошт, дастгир карда, ба шаҳри Нишопур, назди Абдуллоҳ равон кард.

Абдуллоҳ ибни Тохир барои соҳибистиклол шудани давлати Тоҳириён ва аз ҳисоби Мовароуннаҳр васеъ кардани ҳудудҳо, пешрафти ҳочагию тиҷорат ва маданияти он хизмати бузург кардааст. Ӯ бо маънии пурра амири давлати Тоҳириён буд. Мисоле дар ин бора шаҳодат медиҳад. Солҳои 834-835 дар Синстон хушксолии шадид ба амал омад ва мардум ҳоли табоҳ доштанд. Бо амри Абдуллоҳ аз ҳазинаи давлатӣ ба мардуми гуруснаи ин вилоят 300 ҳазор дирам тақсим карда шуд.

Баъд аз вафоти Абдуллоҳ ба тахти подшоҳии Тоҳириён Тохир ибни Абдуллоҳ, ки ӯро Тохир II ҳам меноманд, менишинад. То ин вақт ҳокимият ва давлати Тоҳириён чунон пурзӯр шуд, ки баъзе аз намояндагонаш дар идораи Хилофати Аббосиён ҳам ширкат меварзиданд. Масалан, халифа Восиқ пешниҳоди Тохир II дар бораи додараи - Муҳаммадро ба вазифаи лашкаркаши Бағдод таъйин кардан бо дилу ҷон қабул кард.

Тохир ибни Абдуллоҳ соли 862 вафот кард ва ба тахти подшоҳии Тоҳириён тоҳирии охирин - Муҳаммад ибни Абдуллоҳ нишаст.

Ин вақт сулолаи дигари тоҷикӣ, ки Саффорӣён ном дошт, ба майдон баромад. Соли 873 Яъқуб ибни Лайси Саффорӣ пойтахти Тоҳириён - шаҳри Нишопурро ишғол намуда, Муҳаммадро асир гирифт. Ҳамин тариқ, давлати Тоҳириён барҳам хӯрд.

САРЧАШМА

РАФТНИ ЯЪҚУБ БА ХУРОСОН ВА ФАНО ГАШТНИ ДАВЛАТИ ТОҲИРИЁН (Аз "Таърихи Синстон")

Пас Яъқуб рӯзгоре ба Синстон бибурд. Боз қасди Хуросон кард. Ва Ҳайс ибни Завунакро халифаи ҳеш кард дар Синстон бар Синстон... Ва чунон гуфт, ки ба талаби Абдуллоҳ ибни Муҳаммад ибни Солеҳ ҳамеравем. Ва Абдуллоҳ ибни Муҳаммад ба Нишопур буд, ба наздики Муҳаммад ибни Тохир.

Чун ба дари Нишопур омад, расул фиристод сӯи Муҳаммад Тохир, ки ман ба саломии ту хоҳам омад. Абдуллоҳ ибни Муҳаммад Муҳаммад ибни Тохирро гуфт: "Омадани ӯ ва саломии ӯ савоб нест, сипаҳ ҷамъ кун, то ҳарб кунем". Муҳаммад ибни Тохир гуфт: "Мо ба ӯ ҳарб барнаёем ва чун ҳарб кунем, ӯ зафар ёбад ва моро ба ҷон осеб расад". Чун Абдуллоҳ ибни Муҳаммад ибни Солеҳ чунон дид, барҳост ва ба Домгон шуд.

Ва Яъқуб ба дари Нишопур фуруд омада буд. Муҳаммад ибни Тоҳир ҳамаи вузарову ҳуҷҷоби пеши Яъқубро фиристод ва дигар рӯз худ барнишаст ва наздики Яъқуб шуд. Чун фуруд омад ва хост, ки бозгардад, Яъқуб фармуд Азиз ибни Абдуллохро, ки инонро ҳама маҳбус кун. Азиз ҳамаро боздошт ва бандхо барниҳод – Муҳаммад ибни Тоҳирро ва хавосси ӯро тамои.

Ва сабаб он буд, ки ин банд барниҳодан ва боздоштани эшон ва қасди Яъқуб ба эшон, ки рӯзе ба он айём ба ҳарби Зинтапил ба Бӯст ва ӯро бидушт...

ЛУҒАТ

Шаҷара – дарахт, бо ин ном сулоларо низ номбар мекунанд.

Амир – сарвари давлати исломӣ.

Ҷаззоб – дилкаш.

Муқтадир – пурқувват.

Умури давлатӣ – идораи давлатӣ.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Дар бораи сулолаи тоҷикии Тоҳириён маълумот диҳед.
2. Сабабаш чӣ буд, ки халифаҳои Аббосиён аъзоёни сулолаи Тоҳириёно дар Хуросон ҳоким таъин мекарданд?
3. Давлати Тоҳириён кай таъсис ёфтааст?
4. Давлати Тоҳириёни аҳди Талҳаро шарҳ диҳед.
5. Пойтахти давлати Тоҳириёно ном баред.
6. Давлати Тоҳириён дар замони ҳукмронии Абдуллоҳ ибни Тоҳир оё пуриқтидор буд?
7. Халифа Восиқ кадом пешниҳоди Тоҳири II-ро қабул кард?
8. Муносибати байниҳамдигарии Тоҳириён ва халифаҳои Аббосиён чӣ тавр сурат мегирифтанд?
9. Давлати Тоҳириён оё мустақил буд?
10. Тоҳириён давлати худро чӣ тавр идора мекарданд.
11. Давлати Тоҳириён кай ва чӣ тавр барҳам хӯрдааст?

§ 18. ДАВЛАТИ САФФОРИЁН

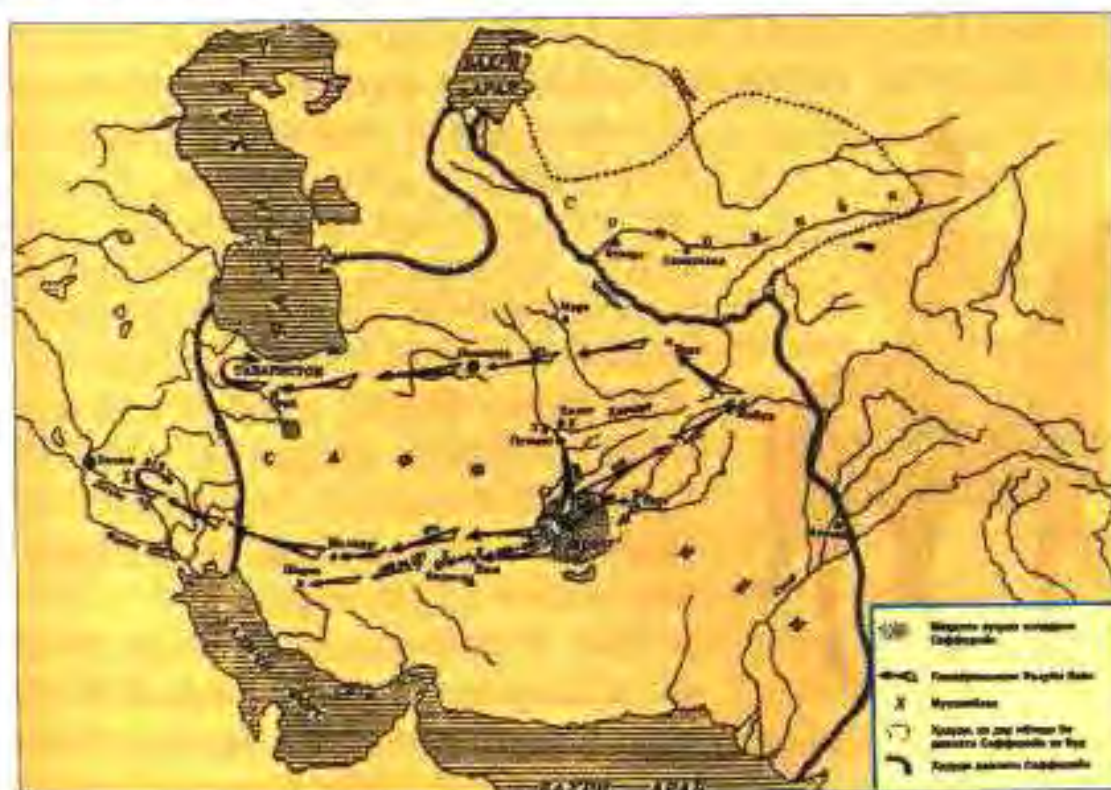
СУЛОЛАИ САФФОРИЁН. Асосгузори давлати Саффорӣён бародарон Яъқуб ва Амр мебошанд.

Падари Яъқуб ва Амр Лайс ном дошта, қасбаш мисгар буд. Барои ҳамин ҳам ӯро аввал "Лайси Мисгар" ва баъд танҳо "Мисгар" ном мебуданд. Яъқуб ва Амрро писарони Мисгар номида, номи Лайс аз истеъмол баромада, бо ҳамин ин сулоларо "Саффорӣён" меномидагӣ шуданд.

Хукмронии сулолаи Саффориён хеле тӯлонӣ буда, аз Яздигурд оғоз ёфта буд ва ба он Бахроми Гӯр, Яздигурд (ӯ насли сеюм аст), Фирӯз, Кубод, Хусрави Анӯшервон, Ҳурмуз, Хусрави Парвиз, Кубод, Ардашер, Кайхусрав, Моҳон, Ҳотам ва Муъаддил идома бахшидаанд. Саффориён сулолаи тоҷикӣ аст.

ТАЪСИСИ ДАВЛАТИ САФФОРИЁН. Давлати Саффориён Хуросони Бузургро дар бар гирифта, пойтахташ шаҳри Сиистон буд. Тафсили таъсиси ин давлат чунин аст. Соли 851 Солеҳ ном шахс бар зидди Тоҳириён шӯриш бардошта, Сиистонро ба даст мебарорад. Яъқуб ибни Лайс хангоми ин шӯриш дар артиши ӯ хизмат мекард. Бинобар ҳамин сабаб Солеҳ ба бародарон Лайсҳо дар лашкараш вазифаҳои баландро дод. Онҳо бо ҳамроҳии Солеҳ дар чандин муҳорибаҳо ширкат варзида, дар ин роҳ соҳиби таҷрибаи бой шуданд. Аз байн чанд сол гузашт. Бо ким-кадом сабабе Яъқуб ва Амр бар зидди Солеҳ исён бардошта, ӯро аз ҳокимият маҳрум намуданд ва баъд аз Сиистон пеш карданд.

Яъқуб дар Сиистон ҳокимиятро ба даст дароварда, ба Бӯст бар зидди Солеҳ лашкар кашида, ӯро ба қатл расонд ва ин вилоятро ба Сиистон ҳамроҳ кард. Аз ин муваффақияти худ рӯҳбаланд шуда, Яъқуб ба Хуросон лашкар кашид ва Фушангу Хиротро ба даст даровард. Акнун дар Хуросон дигар касе пеши

Расми 47. Харитаи давлати Саффориён.

роҳи ӯро гирифта наметавонист. Соли 873 Яъқуб шаҳри Нишопурро ба даст дароварда, хонаводаи Тоҳириёнро асир гирифт ва ҳамин тавр давлати Тоҳириёнро аз байн бурд. Ҳамин сана соли таъсиси давлати Сафғориён ба ҳисоб меравад.

МУНОСИБАТҲОИ БАЙНИҲАМДИГАРИИ ХАЛИФА ВА ЯЪҚУБ. Аз давлати Тоҳириёнро барҳам зада, Хуросонро ба даст даровардани Яъқуб халифа Муътамид ба ҳашм омад ва ба Яъқуб лаънат хонд. Аз тарси он ки Яъқуб Мовароуннахрро ҳам забт накунад, халифа саросемавор онро ба идораи Наср ибни Аҳмади Сомонӣ супорид. Шояд Яъқуб барои он ба Мовароуннахр лашкар накашид, ки дар он ҷо намояндагони сулолаи дигари тоҷикӣ – Сомониён ба ҳукмронӣ оғоз карда буданд.

Давлати Сафғориён дар муддати кӯтоҳ пурзӯр шуд. Халифа ҳис кард, ки Яъқуб ӯро аз тоҷу тахти хилофати Аббосиён маҳрум мекунад. Аз ҳамин сабаб маҷбур шуд ҳокимияти Яъқубро дар қаламрави ишғолкардааш эътироф кунад. Ба зами ин соли 873 бо хоҳиши том вилоятҳои Хуросон, Табаристон, Гургон, Форс, Кирмон ва Сиистонро низ ба Яъқуб супорид.

Сарфи назар аз ин некии Муътамид, Яъқуб аз нияти барҳам задани Хилофати Аббосиён даст накашид. Бо ҳамин мақсад соли 879 ба Бағдод лашкар кашид, вале дар роҳ бемор шуда, аз олам ҷашм пушид.

ДАВЛАТИ САФҒОРИЁН ДАР АҲДИ АМР. Баъд аз вафоти Яъқуб ба тахти подшоҳии Сафғориён додараш – Амр нишаст.

Рисми 48. Сарфармондеҳи артиши Сафғориён. Акс аз "Сиистоннома".

У ҳамон замон муносибатҳои давлати Сафғориёнро бо халифа ба роҳи дӯстию рафоқат ва ҳамкорӣ ворид намуд. Муътамид аз ин рафтори Амр шод шуда, бори дигар давлати Сафғориёнро ба расмият шинохт. Халифа ба Амр бовар карда, идораи вилоятҳои Форс, Кирмон, Исфаҳон, Кӯхистон, Гургон, Табаристон, Ғур, Балх, Кобул, Сиистон, Синд ва Мовароуннахрро аз нав расман ба ӯ супорид.

Дар баробари ин халифа Амрро вазифадор кард, ки ба ҳазинаи Бағдод соле 20 миллион дирам хироч супорад.

Амр ибни Лайс Сомониёнро, ки халифа қаблан дар вилоятҳои Моваро-

уннаҳр ҳоким таъйин карда буд, аз вазифа дур накарда, баръакс, бо онҳо ҳамкорӣ кард. Масалан, Наср ибни Аҳмади Сомониро ба чанги зидди курдҳо фиристод. Наср ин супоришро иҷро карда, Аҳмади Курдро асир гирифт. Баъди ин пирӯзӣ Наср супориши дигари Амрро низ иҷро кард. Ӯ аз номи Саффориён ба хазинаи хилофат 4 миллион дирам супорид. Баъди ин боварӣ ва эътиқоди Амр ба хонадони Сомониён боз ҳам афзуд. Ин буд, ки Амр идораи вилоятҳои Форсу Кирмонро ҳам то муддате ба Наср ибни Аҳмади Сомонӣ вогузор кард.

Аз муносибати хуби ду сулолаи тоҷикон – Саффориён ва Сомониён душманони онҳо дар ташвиш афтада, дар байни Амр ибни Лайси Саффорӣ ва халифа низоъ андохтанд. Дар натиҷа халифа Муътаmid номи Амрро аз ҳокимии Хуросону Мовароуннаҳр хат зад. Амр фармуд, ки дар қаламрави давлаташ мусулмонон номи халифаро дигар дар хутба ба забон нагиранд. Халифа бар зидди Амр лашкар фиристод, вале шикаст хӯрд. Халифа маҷбур шуд, ки ҳокимияти ӯро аз нав эътироф кунад. Амр аз халифа Мовароуннаҳрро талаб кард. Лекин ин талаб ба халифа хуш наомад.

Халифа дид, ки Амр саркаш ва безътимод аст ва барои ӯ Сомониёни тобеъ бехтар намуданд. Барои ҳамин Хуросонро ҳам ба сулолаи Сомониён доданӣ шуд.

БАРҲАМ ХҶРДАНИ ДАВЛАТИ САФФОРИЁН. Халифа Исмоили Сомониро дастгирӣ кард. Ин буд, ки Исмоил ба муқобили Амр лашкар кашид. Қўшунҳои Исмоил ва Амр дар шаҳри Балх рӯ ба рӯ шуданд. Дар ин муқороба Исмоили Сомонӣ голиб баромада, Амрро асир гирифта, ба халифа суғурд. Амр соли 900 ё 902 дар зиндони халифа вафот кард.

Баъди вафоти Амр давлати Саффориён тамоман заиф шуд. Набераи Амр Тохир, ки ба тахти подшоҳии Саффориён нишаст, қудрати аввалии ин давлатро аз нав барқарор карда натавонист. Соли 908 Субкорӣ ном гуломи Тохир ӯро бо ҳамроҳии бародараш асир гирифта, ба халифа суғурд. Ҳамин тарик, давлати Саффориён пурра аз байн рафт ва дар Хуросон ҳам ҳокимият ба дасти Сомониён гузашт.

Расми 49. Аскарӣ гурздори аҳди Саффориён. Акс аз "Систоннома".

**ЗИКРИ ТОҲИР ИБНИ МУҲАММАД
ИБНИ АМР ИБНИ ЛАЙСИ САФФОР
(Аз "Гулистон")**

Чун Амр ибни Лайс дар сарпанҷаи қазо асиру дастгир гашт, умарову аъёни давлати ӯ дар Сиистон Тоҳирро бар тахти подшоҳӣ нишонданд. Ва ӯ бо лашкаре гарон ба Форс рафта, омили халифари аз он ҷо берун карда, аз Форс мутаваҷҷеҳи Ахвоз шуд. Ва халифа Абдуллоҳ ибни Фатҳро бо ҳадоёву табрикоат пеши Исмоили Сомонӣ фиристода, аз вай илтимоси лашкарӣ намуд, ки ба дафъи Тоҳир фиристод. Исмоил мактубе ба Тоҳир фиристод, мазмуни он, ки халифа Сиистонро ба ту дода, вазифа он, ки бад-он савоб равӣ. Тоҳир чун бар мазмуни нома иттилоъ ёфт, роҳи Сиистон пеш гирифт.

Ва дар "Мунтазим" мазкур аст, ки Тоҳир ҳадоё назди Исмоил фиристода, илтимос намуд, ки аз халифа дархоҳад, то баъзе аз мамолики ободи аҷдодиашро бо муқотаъа ба ӯ диҳад. Исмоил ҳадоёи Тоҳирро қабул карда, расуле чихати мултмоси Тоҳир ба дорулхилофат фиристода, эълон дошт, ки Тоҳир чӣ тӯҳфа фиристода. Халифа шафоъати Исмоили Сомонӣ қабул карда, пайғом дод, ки агар омиле аз уммоли мо сад аз он микдор, ки Тоҳир фиристода, ирсол доред, ризои мо бад-он макрун аст. Халифа чихати Тоҳир ҷомаи тиллодӯзӣ ва аҳднома фиристода. Тоҳир ба Шероз рафт.

ЛУҒАТ

Дирам – пули тиллоии хилофат.

Сарпанҷа – зӯрӣ.

Қазо – ҳукм кардан.

Савб – либос.

Иттилоъ – хабар.

Мунтазам – ба тартиб.

Муқотаъа – бо ҳамдигар қатъӣ алоқа кардан.

Расул – пайғамбар, набӣ, фиристода.

Дорулхилофат – пойтахти Хилофати Араб.

Пайғом – хушхабар.

Шафоъат – ёрмандӣ кардан.

Уммол – омил; восита.

Ирсол – фиристодан.

Макруҳ – нораво.

Аҳднома – шартнома; қарордод.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Дар бораи сулолаи тоҷикии Саффориён маълумот диҳед.
2. Яъқуб ибни Лайс дар Сиистон чӣ тавр ба сари ҳокимият омад?
3. Давлати Саффориён кай таъсис ёфтааст?
4. Баъди таъсиси давлати Саффориён муносибатҳои байни халифа ва Яъқуб чӣ тавр сурат гирифтаанд?
5. Чаро халифа Муътаmid вилоятҳои зиёди Хуросонро ба Яъқуб супурд?
6. Амр ибни Лайс давлати Саффориёнро чӣ тавр идора мекард?
7. Муносибатҳои байни Амр ва Сомониён аввал дар кадом ҳолат буд?
8. Доир ба барҳамхӯрии давлати Саффориён фикри худро баён кунед.
9. Аз мазмуни сарчашма чӣ хулоса баровардед?

§ 19. ТАЪСИСИ ДАВЛАТИ СОМОНИЁН

СУЛОЛАИ СОМОНИЁН. Ин сулола чун сулолаҳои дигари тоҷикии Бармакиён, Тоҳириён ва Саффориён таърихи дуру дароз дорад. Сарчашмаҳои таърихӣ шачараи Сомониёнро то ба замони мо расонидаанд.

Дуруст аст, ки Сомонхудодро асосгузори сулолаи Сомониён ном мебаранд. ӯ дар нимаи аввали асри VIII умр ба сар бурда, аслан тоҷик мебошад. Вале ин сулола аҷлодони пеш аз Сомонхудодег худро ҳам дар хотир дорад. Он аз Баҳроми Чӯбина оғоз ёфта, баъд авлодони ӯ Тамусоб, Нуш ва Хомито, ки падари Сомонхудодег буд, ҳаёт ба сар бурдаанд. Маҳз дар замони зиндагии Сомонхудодег ва писару набераҳои Асад сулолаи Сомониён номдор шудааст.

ИҚТИБОСҶО АЗ "ТАЪРИХИ ТАБАРӢ"

"Дар насаби Сомонхудодег гуфтаанд, ки ӯ аз авлоди Баҳроми Чӯбина аст. Ва ибтидои давлати он ҷамоат дар замони хилофати Маъмун воқеъ шуд..."

"Чун Асад ибни Абдулло ал-Қасрӣ амири Хуросон шуд ва ба Хуросон омад ва ҳамон ҷо буд, то аз дунё бирафт, дар соли садубист (738). Ва овардаанд, ки марде нақӯкор буд ва ҷавонмард ва дили ӯ бад-он ҷониб нигарон, ки хонадонҳои бузурги қадимро тимор кардӣ ва мардумони асилро некӯ доштӣ, ҳам аз араб ва ҳам

*Раёми 50. Муҷасссаи
Яъкуби Лайс дар Италия.
Акс аз "Систоннома".*

аз ачам. Ва чун Сомонхудот, ки зидди эшон буд, аз Балх бигрехт ва ба наздики вай омад ба Марв, вайро икроме кард ва ҳикоят кард ва душманони ӯро қаҳр кард ва Балхро боз ба вай дод. Сомонхудот ба дасти вай имон овард".

Табарӣ дар бораи сабабҳои Сомонхудот ном гирифтани ин шахсро дар китоби худ чунин овардааст:

"Ва ӯро Сомонхудот бад-он сабаб хонанд, ки деҳа бино кардааст ва онро Сомон ном кардааст, ӯро ба он ном хондаанд. Чунон ки амири Бухороро Бухорхудот (хонанд)".

Сомонхудот ба хотири дӯстии самимона ба Асад ибни Абдуллохи

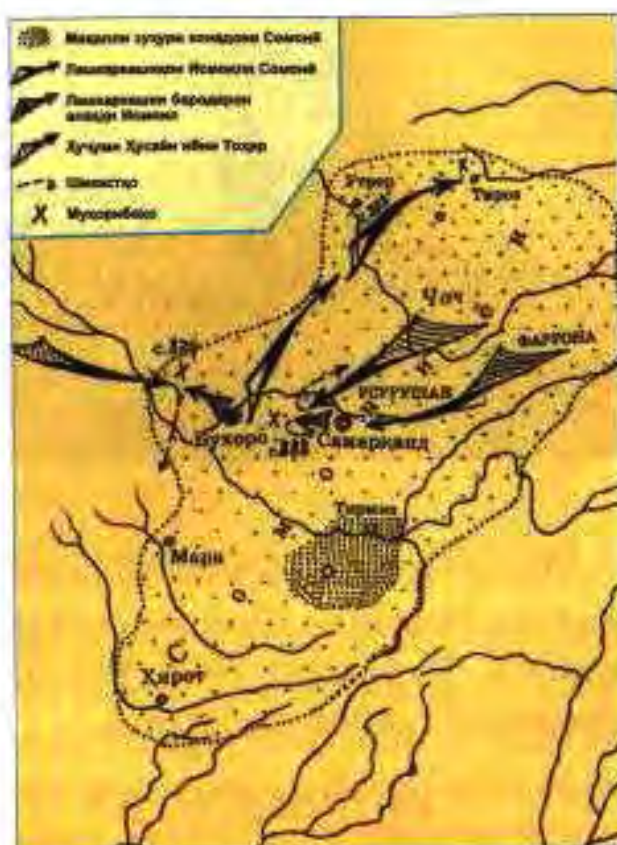
Қасрии ноиби халифа дар Хуросон писари худро Асад ном гузошт. Асад низ ба халифа ва ноиби ӯ дар Хуросон содиқ буд. Дар оғози асри IX Асади Сомонӣ аз ҷониби халифа Ҳорунаррашид бар зидди Рофеъ ибни Лайс ҷанг карда, тахту тоҷи халифаро аз вожгуншавӣ наҷот дод. Баъди ин хонадони Аббосиён бо Асади Сомонхудот дӯсти қарин шуд. Вақте ки Маъмун ба тахти хилофат нишаст, ба ноиби худ дар Хуросон - Ғуссан ибни Аббод фармуд, ки вилоятҳои Мовароуннаҳр ва як қисми Хуросонро ба писарони Асад тақсим карда диҳад. Ҳамин тариқ, Нӯҳ ҳокими Самарқанд, Аҳмад ҳокими Фарғона, Яҳё ҳокими Чочу Истаравшан ва Илёс ҳокими Ҳирот таъин гардиданд.

Писарони Асад ибни Сомонхудот дар вилоятҳои номбурда дар замони салтанати Тоҳириён ҳам ҳукмронӣ карда, ба ҷои Ғуссан акнун ба Тоҳириён тобеъ буданд.

ТАЪСИСИ ДАВЛАТИ СОМОНИЁН. Тоҳириён идораи Самарқандро баъд аз вафоти Нӯҳ ба Аҳмад супориданд. Аҳмад 9 писар дошт - Наср, Яъқуб, Ҳомид, Исмоил, Асад, Иброҳим, Исҳоқ, Яҳё ва Мансур. Баъд аз вафоти Аҳмад халифа Насрро ҳамчун сарвари хонадони Сомониён шинохта, ба ӯ ҳукмронии вилоятҳои Самарқанду Фарғонаро супурд.

Баъди соли 873 дар Хуросон ба сари ҳокимият омадани Саффорӣён халифа бо сабабҳои аллакай ба шумо маълум 25 июни соли 874 ҳокимияти тамоми Моваруннахрро ба ихтиёри Насри Сомонӣ вогузошт. Пеш аз ин дар Бухоро воқеае ба вуқӯъ пайваст, ки он барои ин қарордоди халифа сабаб шуд. Вақте ки Хуросон ба дасти Саффорӣён гузашт, дар Бухоро беҳокимиятӣ ва бенизомӣ ба миён омад. Ба зами ин, гурӯҳи калони мусаллаҳе аз Хоразм ба Бухоро ҳамла оварда, онро талаю тороҷ кард. Бухоронӣён Насрро ба ёрӣ даъват карданд. Ба ӯ муяссар шуд, ки ба хоразмӣён шикаст дода, дар Бухоро тартибу низоми қатъӣ ҷорӣ намояд.

Писари Аҳмад Исмоил ин вақт волии Бухоро буд. Ӯ рӯз то рӯз пурқувваттар мешуд. Вақте фаро расид, ки Исмоил дигар ба ҳазинаи бародари худ – Наср хироч намедодагӣ шуд. Маҳз бо ҳамин сабаб солҳои 885–888 дар байни бародарон якҷанд маротиба бархӯрдҳои мусаллаҳона ба амал омада, оқибат онҳо ба сулҳу дӯстӣ ва бародарии байнихамдигарӣ муваффақ шуданд.

Рисми 51. Харитаи давлати Сомонӣён қабл аз таъсиси давлати шоханишоҳӣ.

Рисми 52. Девори кӯҳнаи Бухоро.

Расми 53. Вайронаҳон Тошқӯргон (вилояти Балх).

Амир Наср 21 августи соли 892 аз дунё даргузашт. Бо фармони халифа Исмоили Сомонӣ сарвари хонадони Сомониён эътироф гардид. Ӯ баҳори соли 893 бо амри халифа ҳокими Мовароуннаҳр таъйин карда шуд.

ИҚТИБОСҲО АЗ "ТАЪРИХИ БУХОРО"

"Ва амир Наср ва баъди ӯ ба чаҳор сол вафот ёфт, ҳафт рӯз монда буд ва моҳи чимодиу-л-аввал дар соли дувисту ҳафтоду нӯҳ (21 августи соли 892) ва амир Исмоилро халифа кард бар ҷумлаи аъмоли Мовароуннаҳр ва бародари дигар ва писари хешро ба фармони ӯ кард..."

"Ва чун амир Наср аз дунё бирафт, амир Исмоил аз Бухоро ба Самарқанд рафт ва мулк рост кард ва писари ӯ – Аҳмад ибни Насрро халифаи худ бинишонид. Ва вай аз он ҷо ғазв пеш гирифт. Ва амир Исмоил ба Бухоро омада буд, бист сол то он гоҳ, ки бародар аз дунё бирафт ва ҷумлаи Мовароуннаҳр ба вай дод".

*Расми 54.
Мақбарои
Абулфазл
дар Сараҳс.
Асри XII.*

*Рисунг 55.
Мақбараи Мир
Сайид Баҳром
дар Кармина.
Асри X.*

"Ва чун хабари вафоти амир Наср ба амирулмўъминини Мўътамид биллоҳ расид, маншури амали Мовароуннаҳр ба амир Исмоил бидод, дар моҳи муҳаррам ба таърихи дувисту ҳаштод (бахори соли 893). Ва вай ба ҳамин таърих ба ҳарб ба Тироз рафт ва бисёр ранҷ дид. Ва ба охир амири Тироз берун омад ва ислом овард бо бисёр деҳқонон ва Тироз кушода шуд. Ва калисиёи бузургро масҷиду чомаъ карданд. Ва ба номи амирулмўъминин Мўътамид биллоҳ хутба бихонданд".

"Ва амир Исмоил бо бисёр ғанимат ба Бухоро омад. Ва ҳафт сол подшоҳӣ кард ва амири Мовороуннаҳр буд..."

Дар аввал пойтахти давлати Сомониён шаҳри Самарқанд буд. Дар огози ҳукумронии худ Исмоил заминҳои туркинишинро аз Тирози турк ишғол намуда, то 10 ҳазор туркро асир гирифта ба Самарқанд овард. Баъд пойтахтро ба шаҳри Бухоро кӯчонид.

Соли 899 Исмоили Сомонӣ бар зидди Амруи Лайси Саффорӣ ба Хуросон лашкар кашида, лашкарашро торумор кард ва ҳудашро асир гирифта, ба халифа супорид. Ба ивази ин корнамой халифа Исмоилро ҳокими Хуросону Мовороуннаҳр таъйин кард. Ҳамон сол огози мавҷудияти давлати Сомониён ба ҳисоб мерафт.

ЛУҒАТ

Тимор – ғам; андӯҳ; гусса.

Волей – ҳокими вилоят.

Чимодиу-л-аввал – номи моҳ.

Ғазв – ҷанг; ҳарб; разм дар роҳи дин.

Амирулмўъминин – таҳаллуси халифаҳо, мартабаи халифа.

Биллоҳ – қасам ба худо.

Маншур – нашркардашуда; интишорёфта; паҳнкардашуда.

Хутба – қироат кардани оят; ҳадису насиҳат дар намози чумъа ва идҳо, ки дар он номи халифа ва подшоҳи вақт низ ба забон гирифта мешавад.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Сомонхудот кӣ буд?
2. Дар бораи сулолаи Сомониён чиҳо медонед?
3. Сомонхудот ба ноиби халифа чӣ робита дошт?
4. Писарони Асадро ном баред.
5. Тоҳириён ва Саффориён бо Сомониён чӣ тавр муносибат мекарданд?
6. Чаро халифа бештар на ба Саффориён, балки ба Сомониён боварӣ дошт?
7. Дар бораи Насри Сомонӣ маълумот диҳед.
8. Исмоили Сомонӣ дар Мовароуннаҳр кай ва чӣ тавр ба сари ҳокимият омад?
9. Давлати Сомониён кадом сол таъсис ёфтааст?

§ 20. ИҚТИДОРИ ДАВЛАТИ СОМОНИЁН

ИДОРАИ ДАВЛАТӢ. Давлати Сомониён феодалӣ, яъне чомеаи ашрофӣ буд. Сардори давлат амир ба ҳисоб мерафт. Ҳам ҳокимияти дунявӣ ва ҳам динӣ дар ихтиёри ӯ буд. Амир аз чумлаи шахсони маъруфу донишманд шӯрои маслиҳатӣ дошт, ки он ба ӯ тарзу усулҳои самараноки идораи мамлакатро маслиҳат медод.

Сомониён дастгоҳи пурзӯри бозътимоди марказию маҳаллии идораи давлатӣ доштанд, ки онро ҳукумат гуфтанд чоиз аст. Ҳукумат аз девонҳои зерин иборат буд:

1. Девони вазир ё хочиби бузург – ин девон ба ҳамаи девонҳои дигар роҳбарӣ мекард, аз ин рӯ, онро девони вазир меномиданд. Шахсе, ки ба ин девон роҳбарӣ мекард, мартабаи нахуствазирӣ ва фармондеҳии лашкаро дошт.

2. Девони соҳиб-ул-барид – масъули идораи алоқа, яъне почтаро ба ӯҳда дошт, ки он асосан ба ҳукумат ва дарбори амир хизмат мекард.

3. Девони муставфӣ – масъули корҳои марбут ба молия ва даромаду хароҷоти ҳазина.

4. Девони амид-ул-мулк – масъули идораи корҳои дипломатӣ ва ҳуҷҷатгузори давлатӣ.

5. **Девони мӯхтасиб** – масъули корҳои хариду фурӯш, бозорҳо, сангу тарозу, тичорат, ҳунармандӣ ва танзими корҳои марбут ба ахлоку зарурати дини ислом.

6. **Девони мушриф** – назораткунандаи корҳои давлатӣ ва даромаду хароҷоти хазинаҳо.

7. **Девони соҳибушурот** – масъули ҳамаи корҳои марбут ба роҳбарӣ ва таъминоти лашкар.

8. **Девони козӣ** – масъули корҳои судӣ ва риояи қонунҳои шариат.

9. **Девони мулкҳои давлатӣ** – масъули корҳои марбут ба доронҳои давлатӣ.

10. **Девони вақф** – масъули масъалаҳои оид ба масҷидҳо ва молу мулки онҳо, аз ҷумла, заминҳои муассисаҳои динӣ.

Ҳочиби бузург, яъне сарвазир инчунин сарфармондеҳии лашкаро низ ба ўҳда дошт. Вазифаи вазирро ҳамчун анъана намояндагони хонадонҳои маъруфу донишманди тоҷикӣ ба ўҳда доштанд. Абдуллоҳи Ҷайхонӣ, Абулфазли Балъамӣ ва Утбӣ аз ҷумлаи онҳое мебошанд, ки дар рушду нумӯи давлати Сомониён хизмати бузург кардаанд.

СОҲТОРИ МАЪМУРИИ ДАВЛАТИ СОМОНИЁН. Пойтахти давлати Сомониён шаҳри Бухоро буд. Ин давлат аз ҷу минтақаи

Расми 56. Мақбарои Қулбус дар Гургон. Асри XI.

Расми 57. Девори арки Бухоро.

калон иборат буд – Мовароуннаҳр ва Хуросон, вале худудҳои алоҳидаи он аз ин минтақаҳо ҳам берунро дар бар мегирифт. Ҳардуи онҳо, дар навбати худ, аз вилоятҳои сершумор иборат буданд. Вилоятҳои Мовароуннаҳр бевосита ба ҳокимияти марказӣ итоат мекарданд. Лекин вилоятҳои Хуросон ба марказ ба воситаи шаҳри Нишопур тобеъ буданд. Яъне, Хуросон аз шаҳри Нишопур идора мешуд.

ИҚТИДОРИ ХОҶАГӢ. Дар қаламрави давлати Сомониён кишоварзӣ, хунармандӣ, коркарди маъдан ва савдо ривочу раванқ ёфта, ба пешрафти тамоми соҳаҳои дигари ҳаёти ҷомеа таъсири мусбат мерасонданд.

Кишоварзӣ. Дар аксарияти минтақаю вилоятҳои мамлакат ҷӯйҳои калону сершумор канда шуданд. Дар натиҷа дар кишвар зироат ва боғу тоқпарварию обӣ афзуд. Ба пешрафти кишоварзӣ шаклҳои гуногуни моликият бар замин низ кӯмак мерасонданд. Чунин шаклҳои заминдорӣ мавҷуд буданд: заминҳои давлатӣ, заминҳои хусусӣ, заминҳои мулкӣ, заминҳои вақф ва заминҳои ки "икта" ном доштанд. Намуди охири заминдорӣ дар асри X ба вучуд омадааст. Ин заминҳо ба шахсоне дода мешуданд, ки дар вазифаи баланд ва миёнаи давлатӣ буданд.

Хунармандӣ. Пешрафти кишоварзӣ яке аз сабабҳои асосии рушди нумӯи хунармандӣ шуд. Дар байни касбу хунарони гуногун бофандагӣ бештар таракки кард. Бофандагони гулдаст моҳут, абрешим ва матоъҳои пахтагӣ бофта, ба бозорҳои дохилию хориҷӣ мебароварданд. Шаҳрҳои Бухорою Самарқанд ва Насафу Кеш марказҳои калонтарини бофандагии давлати Сомониён буданд.

Рис. 58
Кӯшунҳои
Мунтасири
Сомонӣ баҳри
барқароркунии
давлати
Сомониён баъд
аз суқути он.

Ҳар шаҳру минтақа бо молҳои сермасрифу баландсифати худ машҳур буд. Бухоро ғайр аз бофандагӣ бо фонусҳои мисию зарфҳои калъагӣ, Самарқанд бо дегҳои мисию зину афзоли асп, Фарғонаю Исфичоб бо яроқу аслиха шӯҳрат доштанд. Дар Хуросон низ марказҳои ҳунармандӣ хеле бисёр буданд. Ба монанди Балх, Марв, Хирот, Нишопур ва шаҳрҳои дигар. Дар шаҳрҳои алоҳида дар баробари мавҷуд будани устохонаҳои ҳунармандӣ корхонаҳои калони ҳунармандӣ низ сохта шуда буданд, ки дар Аврупо онҳоро мануфактура меномиданд. Дар чунин коргоҳҳо то 100 ва аз ин ҳам зиёд кормандон мекарданд.

Сарватҳои зеризаминӣ. Дар замони ҳукмронии Сомониён аввал коркарди маъдан ривочу раванак ёфт. Аз кӯҳҳои Помир нукраю тилло ва сангҳои қиматбаҳо – лочувард, булури кӯҳӣ, ақиқ ва лаъл истехсол карда мешуданд. Ашт бо намаки худ машҳур буд. Дар Истаравшан маъданҳои гуногун мавриди коркард қарор мегирифтанд. Дар кӯҳҳои Қарамазор кайҳо боз истехсоли нукра ва дар Исфара истехсоли ангиштсанг ба роҳ монда шуда буд.

Аз маъдан ва сангҳои қиматбаҳо косибону ҳунармандони Мовароуннаҳру Хуросонӣ замони Сомониён даҳҳо намуд маснуоти ниёзи мардумро истехсол мекарданд.

Тичорат. Тичорати дохилӣ ва хориҷии давлати Сомониён низ тараққӣ кард. Дар сар то сари мамлакат марказҳои савдо ба вуҷуд омаданд. Дар назди ҳар як бозор қорвонсаройҳои сершумор сохта шуда буданд, ки онҳо ба тоҷирону харидорон хизмат мекарданд. Дар қаламрави давлати Сомониён дирамҳои хоразмӣ, мусаябӣ, муҳаммадӣ ва китрифӣ дар муомилот буданд.

*Расми 59.
Мақбарои
Мунтасири
Сомонӣ.*

Саррофон асъори тоҷирони хориҷӣ ва дохилиро бо асъори зарурӣ иваз менамуданд.

Тоҷирони Мовароуннаҳру Хуросон бо қорвоноҳои бузурги тиҷорати худ ба давлатҳои хориҷӣ низ сафар карда, молхояшонро мефурушанд ва барои бозори дохилии давлати Сомониён молҳои заруриро харида, бармегаштанд. Дар асрҳои IX–X тоҷирони сомонӣ молҳои худро ба аксарияти давлатҳои Аврупои Шарқӣ, Шарқи Наздик ва давлатҳои Византия, Чин, Ҳиндустон, Руси Киев ва давлату минтақаҳои дигари Осиё, Африқо ва Аврупо содир менамуданд.

ШАҲРҲОИ ДАВЛАТИ СОМОНИЁН. Бухоро баъди пойтахти давлати Сомониён шуданаш ба маркази бузургтарини маъмурӣ, ҳунармандӣ, касибӣ, тиҷоратӣ, илмӣ ва мактабу маориф табдил ёфт. Роҳу кӯчаҳои Бухоро сангфарш карда шуда, дар маркази он қасри амир, даҳҳо биноҳои ҷамъиятӣ ва мактабу мадрасаҳо қомат рост карда буданд. Дар ин ҷо идораҳои марказии девонҳо, хазинаи давлатӣ ва муассисаҳои дигари марказии давлати Сомониён воқеъ буданд.

Шаҳри дигари бузург ва ободу зебои давлати Сомониён Самарқанд дар ҷорроҳаи тиҷоратӣ воқеъ гардида буд. Ин шаҳр бо бозору қорвоносаройҳо, ноаҳои таъмини обу роҳҳои зери-

Расми 60. Мақбарои Исмоили Сомонӣ. Асри X.

заминӣ, биноҳои бисёрқабатаю ривочу равнақи касбу хунар ва мадрасаҳои худ машҳур буд.

Дар замони ҳукмронии Сомониён Нишопур ба маркази калонтарини маъмурию хунаромандӣ, тичорат ва илму маорифи Хуросон табдил ёфт.

Дар ин давра мисли шаҳрҳои Бухоро, Самарканд ва Нишопур шаҳрҳои дигари калони машҳур бисёр буданд. Марв, Балх, Хирот, Хучанд, Истаравшан ва Хулбук аз ҷумлаи чунин шаҳрҳо буданд. Ҳар яки онҳо дар пуриқтидор гардидани давлати Сомониён саҳми сазовор гузоштанд.

БАРҲАМ ХҶРДАНИ ДАВЛАТИ СОМОНИЁН. Амирони охири сомонӣ барои нигоҳ доштани иқтидори давлати Сомониён коре накарданд. Онҳо ба низоҳои дарборӣ машғул шуда, беҳабар монданд, ки ҳам кишоварзӣ ҳам хунаромандӣ ва ҳам тичорат таназзул кардааст. Лашкар аз назорати ҳоҷиби бузург баромад. Ба он ашхоси худҳо соҳиб шуданд. Хазинаи амир ҳолӣ шуд. Низоми давлатдорӣ таназзул ёфт. Аз ин қабилҳои туркии Қарохониён истифода бурда, соли 999 бо сардории Элокхон шаҳри Бухоро ба даст дароварданд ва ба мавҷудияти ин давлат хотима бахшиданд.

ЛУҒАТ

Девон – идораи давлатӣ; вазоратхонаҳо.

Соҳиб-ул-барид – соҳиби почта.

Муставкафӣ – сармусоҳиб; сардафтардор; сардори аҳли девон.

Амид-ул-мулк – сардори бузурги қорҳои дипломатӣ ва ҳуҷҷатгузорӣ.

Мӯхташиб – назораткунандаи тартибу низоми дар бозор ва қоидаҳои динӣ.

Мушриф – муфаттиш; назораткунанда.

Соҳибушурот – сарвари лашкар.

Вақф – мулк, ки ба масҷид, мадраса ва ғайра расман тааллуқ дорад, онро харидан ва ё фурӯштан мумкин нест.

Содир қардан – берун баровардан. Ба хориҷа баровардан мол.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Сарвари давлати Сомониён кӣ буд? Ӯ кадом вазифаҳоро ба ӯҳда дошт?
2. Дар бораи девонҳои давлати Сомониён маълумот диҳед.
3. Ҳоҷиби бузург чӣ вазифаҳо иҷро мекард?
4. Дар бораи таркиби девонҳо маълумот диҳед.
5. Давлати Сомониён аз кадом воқидҳои маъмури иборат буд?

6. Намудҳои заминдории давлати Сомониёнро номбар кунед.
7. Бо далелҳо иқтидори давлати Сомониёнро исбот кунед.
8. Шаҳрҳои машҳур ва ободу зебои давлати Сомониёнро ном баред.
9. Давлати Сомониён кай ва чӣ тавр барҳам хӯрд?

§ 21. МАДАНИЯТИ ДАВЛАТИ СОМОНИЁН

Маданияти давлати Сомониён дар давраи зуҳури дини ислом ва замони ҳукмронии сулолаҳои тоҷикии Тоҳириён ва Саффориён оғоз ёфта, дар замони ҳукмронии Сомониён ба зинаи баланди тараққиёт соҳиб шудааст. Ба он омилҳои зерин мусоидат кардаанд: 1) маданияти халқҳои Хилофати Араб; 2) забон ва алифбои арабӣ; 3) унсурҳои ахлоқию фарҳангии дини ислом; 4) ташкил ёфтани давлати марказиятноки Сомониён; 5) тараққиёти касбу ҳунар, кишоварзӣ, маъданкоркунӣ ва тиҷорат; 6) васеъшавии доираи истифодаи забони тоҷикӣ; 7) таваҷҷӯҳи давлат ба мактабу маориф ва илму фарҳанг; 8) ҷамоатҳои манфиатҳои мардум ва давлат.

Ҳар кадоми онҳо тақдирҳои алоҳидае буданд, ки якҷоя шуда, маданияти пуршӯҳрати давлати Сомониёнро ба вуҷуд оварданд.

Рисми 61. Харитаи давлати Сомониён ва Ҷазнавиён.

ЗАБОНИ ТОЧИКӢ. Арабҳо дар асри VII Эрони Сосониён ва дар асри VIII Мовароуннахрро ишғол намуда, дар ин ҷо дини ислом, алифбо ва забони арабиро паҳн карданд. Дар ин минтақаҳои хилофат забони арабӣ забони давлатӣ, илму адаб ва воситаи муоширати байни одамон шуд. Вале бо вучуди ин забони арабӣ забони тоҷикиро аз истеъмол пурра бароварда натавонист. Мардуми Хуросону Мовароуннахр аз забони модарии худ даст накашиданд.

Ханӯз дар давлати Тоҳириён забони тоҷикӣ дар баробари забони арабӣ забони расмӣ буд. Дар замони ҳукмронии Саффорӣён мақоми забони тоҷикӣ боз ҳам баландтар шуда, аз оғози ҳукмронии сулолаи Сомониён сар карда, пурра ба забони давлатӣ мубаддал гардид. Вале забони арабӣ чандин асри дигар забони илм буд.

Дар асрҳои IX-X ва баъдтар аз он ҳам забони форсии тоҷикӣ бо номи "забони дарӣ" берун аз ҳудудҳои давлати Сомониён нуфуз пайдо карда, ба забони давлатӣ ва илму адаби чандин мамлақати Шарқ, аз ҷумла, султони Дехлӣ, империяи Темуриёни Ҳинд, Салҷуқӣён, Туркҳои Усмонӣ табдил ёфта, то дараҷае вазифаи забони байналхалқиро низ иҷро мекард.

Дар ҳудудҳои нуфузи забони форсӣ – дарӣ баъди барҳамхӯрии давлати Сомониён давлатҳои сершумор ташкил ёфтаанд, ки онҳо низ ба забони тоҷикӣ мақоми давлатӣ дода буданд, чунки он вақт бо ин забон забони дигаре рақобат карда наметавонист.

МАКТАБУ МАОРИФ. Давлати Сомониён ба мактабу маориф диққати калон меод. Мадрасаҳо мактабҳои олии буданд. Ба ин донишгоҳҳо хатмкунандагони мактабҳои ҳамагонӣ дохил мешуданд. Ба нақшаҳои таълимии мадрасаҳо қариб ҳамаи илмҳои замон дохил карда шуда буданд.

Он хатмкунандагони мадрасаҳо, ки нисбат ба дигар ҳамсабақон қобилиятноктар буданд, таҳсилро дар мадрасаҳои машҳур давом дода, ба мартабаи баланди

Расми 62. Мақбараи Арабат дар Тим. Солҳои 997-998.

илмӣ ноил мешуданд. Аз байни чунин толибилмон мансабдорони баланди давлатӣ, тоҷирон, олимон, мударрисон ва шоиру нависандагон ба воя мерасиданд. Як қисми хатмқунандагони мадрасаҳо дар масҷидҳо ва муассисаҳои дигари динӣ кор мекарданд.

Мадрасаҳои калон ва беҳтарин дар пойтахти давлати Сомониён – шаҳри Бухоро воқеъ буданд. Барои ба ин мадрасаҳо дохил шудан ҷавонон аз тамоми ғушаю қанорҳои мамлакат меомаданд. Давлат нисбат ба донишҷӯёни мадрасаҳо ва мударрисон ғамхорӣ мекард.

ИЛМ. Дар аксарияти шаҳрҳои давлати Сомониён, аз он ҷумла, дар Бухоро, Самарқанд, Балх, Ҳирот, Нишопур ва Гурганҷ муассисаҳои калони илмӣ мавҷуд буданд, дар онҳо олимон ба тадқиқоти илмӣ машғул шуда, асарҳои пурбаҳо меофариданд. Олимони зиёде ин давлат шӯҳрати ҷаҳонӣ пайдо намуда буданд. Имрӯз ҳам номи онҳоро аҳли илму фарҳанги муосир бо ҳурмату эҳтиром ба забон мегиранд.

Азбаски олимони машҳури давлати Сомониён ниҳоят бисёранд, мо танҳо теъдоди ками онҳоро ном мебарем.

Оид ба илми таърих. Абӯбакри Наршаҳӣ бо "Таърихи Бухоро" ва Абӯҷаъфари Табарӣ бо "Таърихи пайгамбарон ва шоҳҳо" ё худ "Таърихи Табарӣ"-и худ машҳур мебошанд.

Расми 63. Варақи дастнависи "Таърихи Бухоро"-и Наршаҳӣ.

Оид ба илми тиб. Закариёи Розӣ. Муаллифи асарҳои машҳури "Китоб ал-ҷидорӣ ва-л-ҳасба", "Китоби Мансурӣ", "Ал-Ҳовӣ" (иборат аз 20 ҷилд) мебошад.

Абӯалӣ ибни Сино бузургтарин олими соҳаи тиб аст. Китоби ӯ "Қонуни тиб" ба аксарияти забонҳои бонуфузи ҷаҳон тарҷума ва ҷоп шудааст.

Оид ба илми қиммӣ. Ҷобир ибни Хайён дар масъалаи пайдоиши маъданҳо тадқиқот гузаронида, аз худ асарҳои сершумори дорони аҳамияти ҷаҳониро боқӣ гузоштааст.

Оид ба илми ҷуғрофия. Асарҳои ҷуғрофияшиносии машҳур Мансури Марвазӣ "Китоб аз боби хирочи Хуросон", Аҳмади Сараҳсӣ "Аз боби баҳрҳо, обҳо ва кӯҳҳо"

ва "Ал-масолик ва-л-мамолик", Абӯзайди Балхӣ "Тасвири иқлимҳо", "Намудҳои мамлакатҳо" ва "Тақсимоти шаҳрҳо" ин илмро ба зинаи боз ҳам баландтари таракқиёт баровардаанд.

Оид ба илми риёзӣ. Муҳаммад ал-Хоразмӣ бо асарҳои "Китоб-ул-ҷамъ ва ут-тафриқ ба ҳисоб-ул-ҳинд" ва "Китоб-ул-мухтасар фи ҳисоб-ул-ҷабр вал муқобала" ва Абӯмансури Балхӣ бо қариб 40 асари илмии худ дар пешрафти илми риёзӣ саҳми бузург гузоштаанд.

Оид ба илми нучум. Абулаббоси Фарғонӣ "Китоб аз боби ҳаракати ҷирмҳои осмонӣ ва маҷмӯи илм оид ба ситораҳо"-ро таълиф намуда, ба ин илм навгонҳои зиёдро ворид намудааст.

Олимони ҳамадон. Ба ин қабил олимон, ки ҳамаи илмҳои замони худро аз бар карда, оид ба онҳо асарҳои пурқиммат эҷод намудаанд, Абӯалӣ ибни Сино, Абунасири Форобӣ, Абӯрайҳони Берунӣ, Муҳаммад ал-Хоразмӣ, Зақариёи Розӣ, Абулвафои Чӯзҷонӣ, Абӯзайди Балхӣ ва Муҳаммади Наршаҳӣ дохиланд. Бо вучуди ҳамадон будан ҳар кадоми онҳо дар илмҳои алоҳида мақоми хоса доранд. Ин аст, ки Абӯалӣ ибни Сино дар илми тиб машҳури олам шудааст, Абунасири Форобиро аз бузургтарин файласуфи Шарқ эътироф кардаанд, Муҳаммад ал-Хоразмӣ асосгузори яке аз қисмҳои илми риёзӣ – алгебра мебошад. Хуллас, ҳар кадоми онҳо дар илм нақши бузург гузоштаанд.

АДАБИЁТ. Сардафтари адабиёти классикии форсу тоҷик Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ рӯйхати адибони номии давраи Сомониёнро сарварӣ менамояд. Ӯ саромади шеър ва барои ҳама шоирони

Расми 64. Манораи калони Бухоро.

Расми 65. Манораи Чарқӯргон. Солҳои 1108-1109.

форсу тоҷик устод ба ҳисоб меравад. Шеърҳои Рӯдакӣ равои фаҳмо ва пур аз панду ҳикматхоанд. Ба монанди:

*Ин ҷаҳонро нигар бо ҷашми хирад,
На бад-он ҷашм, к-андар ӯ нигарӣ,
Ҳамчу дарёст, в-аз нақӯкорӣ
Киштие соз, то бад-он бигзарӣ.*

Бузургии Рӯдакиро шоири асри XI Рашиди Самарқандӣ чунин васф кардааст:

*Гар сарӣ ёбад ба олам кас ба некӯ шоирӣ,
Рӯдакиро бар сари он шоирон зебад сарӣ.
Шеъри ӯро бишмурдем сездаҳ раҳ сад ҳазор,
Ҳам фузун ояд чунон ки бояд бишмарӣ.*

Шоири дигари бузурги форсу тоҷики замони Сомониён Абулқосим Фирдавсӣ мебошад. "Шоҳнома"-и безаволи ӯ аз беҳтарин асари ватанпарастӣ мебошад. Мисраҳои алоҳидаи он ба ганҷинаи панду ҳикматҳои бузургони ҷаҳон ворид шудаанд. Ба монанди:

*Ҳамон марг хуштар бо номи баланд,
Аз ин зистан бо ҳаросу газанд.*

Ё ки:

*Ҳар к-ӯ ба бедод ҷӯяд набард,
Ҷигархаста боз ояд рӯйзард.*

Ғайр аз Рӯдакию Фирдавсӣ дар давлати Сомониён шоирони зиёди дигар зиндагӣ ва эҷод кардаанд. Дар байни онҳо Шаҳиди Балхӣ, Абӯмансури Дақикӣ, Абулҳасани Марвазӣ, Абӯшақури Балхӣ, Абулмасали Бухорӣ, Мунтасири Сомонӣ, Муродӣ, Робиаи Балхӣ, Хусравонӣ, Маъруфии Балхӣ, Шокири Бухорӣ, Фароловӣ, Мунҷиқи Тирмизӣ ва боз даҳҳо шоирони машҳур низ ҳастанд, ки дар ташаккули адабиёти форсу тоҷик саҳми бузург гузоштаанд.

ЛУҒАТ

Мударрис – устоди мадраса.

Олимони ҳамадон – он олимоне, ки ҳамаи илмҳои замони худро дағ сатҳи ниҳоят баланд медонанд ва оид ба онҳо асарҳо эҷод кардаанд.

Забони дарӣ – яке аз шоҳҳои забони тоҷикӣ.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Кадом омилҳои пешрафти маданияти давлати Сомониёнро ме-донед?
2. Дар бораи мақоми забони форсии тоҷикӣ дар давлати Сомониён чӣ гуфта метавонед?
3. Дар бораи мактаб ва мадрасаҳо маълумот диҳед.
4. Намояндагони барҷастаи илмҳои таърих, тиб, кимиё, ҷуғрофия, риёзӣ ва нучумро номбар кунед.
5. Аз эҷодиёти Рӯдакӣ ва Фирдавсӣ шеърҳо қироат кунед.

§ 22. ДАВЛАТҶОИ ҚАРАХОНИЁН ВА ҒАЗНАВИЁН

Баъди барҳамхӯрии давлати Сомониён дар ҳудудҳои ин давлат давлатҳои Қарахониён ва Ғазнавиён таъсис ёфта, замоне арзи вучуд доштанд. Дар давраҳои гуногуни асрҳои XI-XIII қисматҳои алоҳидаи каламрави собиқ давлати Сомониён ба давлатҳои Салҷуқиён ва Ғуриён низ дохил буданд.

ДАВЛАТИ ҚАРАХОНИЁН

ТАЪСИСИ ДАВЛАТИ ҚАРАХОНИЁН. Давлати Қарахониён дар охири асри X дар Туркистони Шарқӣ ва Ҷафтрӯд таъсис ёфт, ки асосгузори он Абдулқарими Бугроҳон аз сулолаи мугулнажоди туркзабони Қарахониён буд. Ин давлатро аслан ду қаблаи туркӣ – яғмоҳо ва чигилҳо ташкил карда буданд.

Туркҳои қарахонӣ аз соли 992 тохтутози ҳудро ба давлати Сомониён оғоз карда, ҳуди ҳамон сол ба муқобилияти ҷиддии Сомониён ба Бухоро зада даромадаанд ва онро талаю тороҷ карда, боз ба ҷою макони худ баргаштанд.

Ин вақт Сомониён аллақай қудрати ҳимояи давлати ҳудро надоштанд. Ба зами ин мушкилоти дигаре ба сари онҳо омад. Писари Сабуктегин Маҳмуд Хуросонро аз давлати Сомониён ҷудо карда, давлати Ғазнавиёнро таъсис намуд. Душманон ҷашмони Мансур ибни Нӯҳи Сомониро кӯр карда, ба тахти подшоҳӣ бародари ӯ Абдумаликро шинонданд. Дар ҳамин лаҳзаи барои тақдирӣ давлати Сомониён мушкил соли 999 лашқари Қарахониён дар зери роҳбарии Насри Илокхон ба шаҳри Бухоро зада даромад. Баъди задухӯрди начандон тӯлоние

ба Илокхон муяссар шуд, ки шаҳри Бухороро ба даст дарорад. Ин воқеа 23 октябри соли 999 ба амал омад.

Бо гирифтани шаҳри Бухоро давлати Сомониён аз байн рафт.

СУЛОЛАИ ҚАРАХОНӢ. Баъди ба даст даровардани шаҳри Бухоро Қарахониён ҳокимияти худро охишта-охишта дар ҳудудҳои Мовароуннаҳр васеъ кардан гирифтанд.

Дар идораи давлати Қарахониён ду сулола - "Арслонҳо", яъне "шерҳо" ва "Бугроҳо", яъне "шутурҳо" иштирок мекарданд. Пешвои хонадони "шерҳо" Алӣ ва пешвои хонадони "шутурҳо" Ҳасан буд. Аз ин рӯ, сулолаҳо мувофиқан "Алиён" ва "Ҳасаниён" ном доштанд.

Рақобати Алиён ва Ҳасаниён барои ҳокимият дар солҳои 40-уми асри XI ба хонадони Ҳасаниён голибият овард. Ба ӯ муяссар шуд, ки ҳудудҳои давлати Қарахониёнро васеъ кунад. Вилоятҳои Хатлон, Чағониён, Вахш, Ҳафтрӯд, Шош, Чоч, Илок ва Фарғонаро забт кард.

БАРҲАМ ХӢРДАНИ ДАВЛАТИ ҚАРАХОНӢЁН. Шоҳҳои Қарахониён дар асри XII давлати худро аз тохтутози давлати Қарахитиёни берун аз ҳудудҳои давлати Қарахониён ташкилӣфта базӯр ҳимоя мекарданд. Ин муқовимат зиёда аз ним аср давом карда, давлати Қарахониёнро заиф гардонд. Дар ғарбии давлати Қарахониён қабилҳои салҷуқӣ муттаҳид шуда, давлати худро ташкил мекарданд. Охириҳои асри XII дар ҳудудҳои давлати Қарахониён сулолаи Хоразмшоҳон низ сарбардошт. Ҳамин тариқ, қисми қаламрави давлати Қарахониёнро аввал Салҷуқиён ишғол намуданд ва баъд дар қисми боқимондаи он давлати Хоразмшоҳон таъсис ёфт.

ДАВЛАТИ ҒАЗНАВИЁН

ТАЪСИСИ ДАВЛАТИ ҒАЗНАВИЁН. Соли 963 баъди вафоти Алптегин сарбозони ӯ Сабуктегинро амири Ғазна таъин карданд. Бо вучуди ба амирони Сомониён итоат кардани Сабуктегин дар Хуросон ӯ қариб пурра мустақил буд. Барои васеъ кардани ҳудудҳои зери итоаташ аз Сомониён иҷозат ҳам намерасид. Ин буд, ки вилоятҳои Хуросонро паи ҳам ба даст мебаровард.

Сабуктегин дар яке аз ҷангҳои зидди ҳокимони саркаши Хуросону Балх ба амири сомонӣ - Нӯҳи II ёрӣ ҳам расонд. Нӯҳи II барои ин хизмат Хуросонро ба Маҳмуд ном писарин

Сабуктегин тӯҳфа кард. Баъди вафоти Сабуктегин соли 997 ба тахти Ғазнавиён писари калонии ӯ – Маҳмуд (998-1030) менишинад. Аз оғози ҳукмронии Султон Маҳмуд давлати Ғазнавиён пурра ташаққул ёфта, истиқлолият ба даст даровард.

ИҚТИДОРИ ДАВЛАТИ ҒАЗНАВИЁН. Султон Маҳмуд дар муддати кӯтоҳ қариб тамоми Хуросонро забт кард. Дар ин кор дар байни Султон Маҳмуд ва халифаи Бағдод якдигарфаҳмӣ ҳукмрон буд. Ҳамин тавр, давлати Сомониёнро аз шимол Қарахониён ва аз ҷануб Ғазнавиён забт карданд. Дарёи Панҷ сарҳади ин ду давлат шуд.

Дар 32 соли салтанати Султон Маҳмуд давлати Ғазнавиён давраи таракқиёти худро аз сар меғузaronид. Ӯ дар Хуросон мавқеи худро мустаҳкам карда, лашкаркашиҳои сершуморро анҷом дод, ки онҳо ба давлати Ғазнавиён ганимати бузург оварданд. Маҳмуд танҳо ба Ҳиндустон 17 маротиба лашкар кашидааст. Лашкаркашиҳои ӯ ба ин мамлакат дар зери шиори пешниҳодкардаи халифа – "ғазавот" сурат мегирифтанд. Барои ҳамин натиҷаи дилхоҳ меоданд.

Султон Маҳмуд аввал қисми ғарбии Афғонистон ва баъд Хоразмро забт намуд. Дар соли 1019 аз як лашкаркашии бомуваффақият ба Ҳиндустон 57 ҳазор гулом ва 350 фил сарвати гонаткардаро ба Ғазна овард. Соли 1024 ба Мовароуннаҳр зада даромада, Чағониён, Қабодиён ва Хатлонро ҳам забт намуд. Баъди ин Исфохон, Рай ва вилоятҳои дигари имрӯзаи Эронро ба даст даровард.

Аз қаламрави бузурги ишғолшуда андозҳои ҷамъкарда ба хазинаи Ғазнавиён ворид мешуд. Султон Маҳмуд тамоми халқи қаламрави давлаташро ба ду

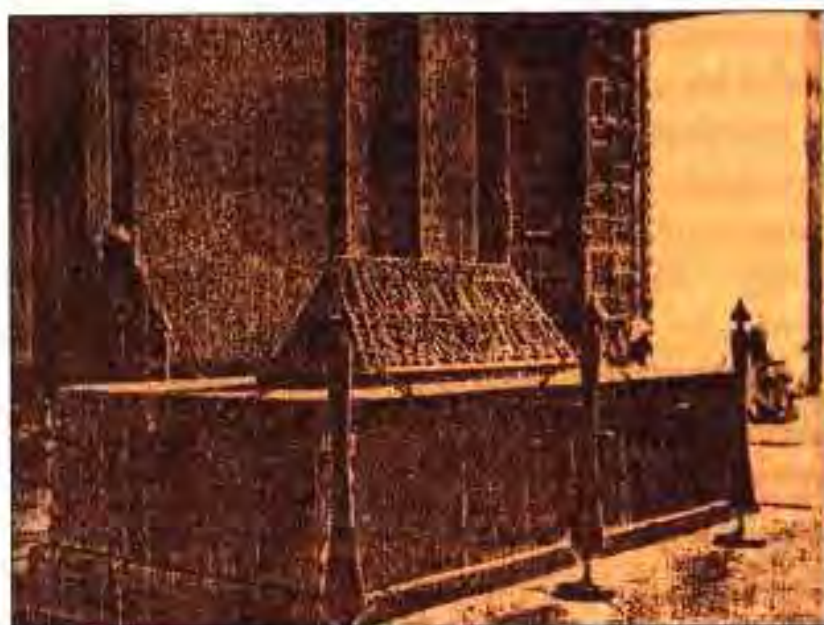

Расми 66. Манораи Масъуди Ғазнавий дар Ғазна. Асри XI.

Расми 67. Султон Маҳмуди Ғазнавий.

*Расми 68.
Оромгоҳи
Султон
Маҳмуд
дар Ғазна.
Асри XI.*

тақсим кард: ҷанговарон ва халки авом. Ба ҷанговарон дар ҳар чор моҳ як маротиба маош меод. Мардуми авом барои таъминӣ лашкар ва маоши мансабдорон, ки дар марказу маҳалҳо дар идораи давлатӣ кор мекарданд, андоз мепардохтанд.

ДАВЛАТИ ҒАЗНАВИЁН ДАР АҲДИ МАСЪУДИ ҒАЗНАВИ.
Султон Маҳмуд соли 1030 вафот карда, ба тахти подшоҳӣ писари ӯ Масъуд менишинад. Дар давраи ҳукмронии Масъуд зиндагии мардуми авом боз ҳам вазнинтар шуд. Дар дастгоҳи давлатӣ ришвахӯрӣ авҷ гирифт. Ин буд, ки мардум борҳо бар зидди

*Расми 69.
Коваи оҳангар
пешопеши
шӯришгарон.
Мусаввараи
асри XV.*

хокимияти Масъуд шӯриш бардоштанд. Яке аз чунин шӯришҳо соли 1030 дар шаҳри Тӯс ба амал омад. Вилояту музофотҳои алоҳида аз зери итоати Ғазнавиён мебароманд. Соли 1034 Хоразм аз зери итоати Ғазнавиён баромада, бо хамроҳии Қарахониёну Салҷуқиён бар зидди Ғазнавиён ба ҷанг даромада, шаҳри Нишопурро ба даст дароварданд. Соли 1040 Масъуди Ғазнавӣ дар Дандонакан ном маҳаллаи воқеъ дар наздикии Марв аз Салҷуқиён шикаст хӯрд. Дар ин ҷанг як қисми аҳолии Нишопур ва Марв Салҷуқиёнро дастгир намуда, ғалабаи онҳоро бар Ғазнавиён осонтар гардонд.

БАРҲАМХҶҶРИИ ДАВЛАТИ ҒАЗНАВИЁН. Дар сулолаи Ғазнавиён ягонагӣ ҳукмфармо набуд. Дар натиҷа Салҷуқиён бар онҳо паси ҳам дастболо мешуданд. Соли 1041 Масъуд аз тарафи ҷонибдорони бародараш кушта шуд. Баъди ин Салҷуқиён Хуросон, Балх ва Ҷиротро бо осонӣ ишғол намуданд. Ин ҳолат дар бораи торафт заифтар шудани давлати Ғазнавиён гувоҳӣ меод.

Вале сабабгори асосии рӯ ба таназзул ниҳодани давлати Ғазнавиён давлати тоҷикии Ғуриён буд. Он борҳо ба лашкарҳои Ғазнавиён зарбаҳои ҳалокатовар задааст. Оқибат лашкари Ғуриён соли 1151 шаҳри Ғазнаро ба даст даровард. Баҳромшоҳи Ғазнавӣ бо аҳли рикобаш ба Ҷиндустон фирор карда, дар он ҷо давлати худро аз нав эҳё намуд. Шаҳри Лохурро пойтахти он қарор дод. Лекин соли 1186 Ғуриён ин шаҳрро ҳам ба даст дароварданд. Бо ҳамин давлати Ғазнавиён пурра аз байн рафт.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Баъд аз барҳам хӯрдани давлати Сомониён дар ҳудудҳои ин давлат кадом давлатҳои нав вучуд доштанд?
2. Қарахониён давлати Сомониёнро кай ва ҷӣ тавр барҳам заданд?
3. Давлати Қарахониён кай ва ҷӣ тавр барҳам хӯрдааст?
4. Давлати Ғазнавиён кай таъсис ёфтааст?
5. Сабабҳои рӯ ба таназзул ниҳодани давлати Ғазнавиёнро баён кунед.
6. Давлати Ғазнавиён кай ва ҷӣ тавр барҳам хӯрдааст?
7. Кадом давлат ба барҳам хӯрдани давлати Ғазнавиён сабаб шуд?

§ 23. ДАВЛАТҶОИ САЛҶУҚИЁН ВА ХОРАЗМШОҶОН

ДАВЛАТИ САЛҶУҚИЁН

КАБИЛАҶОИ САЛҶУҚИЙ. Салҷук ном сардори яке аз қабिलाҳои бодиянишини турк асосгузори сулолаи Салҷуқиён буд. Қабिलाҳои салҷуқӣ аввал дар даштҳои Зарафшони Шимолӣ, ҷое, ки барои онҳо ҷароғоҳҳои мувофиқ дошт, сокин буданд. Ин қабिलाҳо мувофиқи аҳду паймон сарҳадҳои шимолӣи Ғазнавиёнро аз Қарахониён муҳофизат мекарданд. Ба ивази ин ҷорҳои худро дар ҷароғоҳҳои шимолӣи давлати Ғазнавиён меҷаронданд. Баъди ҷанде Султон Маҳмуд ба қабिलाҳои салҷуқӣ иҷозат дод, ки дар Хуросони Шимолӣ ва вилоятҳои Абиварду Сарахс сокин шаванд. Дар ин ҷо салҷуқиҳо бо халқи маҳаллӣ бархӯрдҳо карданд. Барои ҳамин Султон Маҳмуд онҳоро бо зӯрӣ аз ҷароғоҳҳои Хуросон пеш кард.

Баъд аз вафоти Султон Маҳмуд дар байни Салҷуқиёну Ғазнавиён борҳо задухӯрдҳои қалони мусаллаҳона ба амал омадаанд. Яке аз ин задухӯрдҳо соли 1035 сурат гирифт, ки дар он Султон Масъуд шикаст хӯрда, вилояти Хуросону шаҳри Нишопурро аз даст дод. Ба Масъуд лозим омад, ки баҳри муборизаи зидди Салҷуқиён 5 сол тайёри дида, соли 1040 дар маҳаллаи Дандонакани наздикии шаҳри Марв ба муқобили лашкари Салҷуқиён ба ҷанг дарояд. Вале ӯ аз Салҷуқиён ин дафъа ҳам шикаст хӯрд.

ТАЪСИСЁБИИ ДАВЛАТИ САЛҶУҚИЁН. Баъди муҳорибаи Дандонакан ҳам Масъуди Ғазнавӣ ва писари ӯ Мавдуд борҳо бар зидди Салҷуқиён ба мубориза бармехестанд, лекин қариб ҳар дафъа шикаст мехӯрданд. Дар натиҷаи зарбаҳои Салҷуқиён ва ҳамлаҳои пай дар пайи шӯҳони Ғуриён давлати Ғазнавиён беш аз пеш иқтидорашро аз даст меод.

Давлати Салҷуқиён аз тарафи набераи Салҷук Туграл (1038-1073) дар Хуросон аввал дар ҳудудҳои давлати Ғазнавиён таъсис ёфтааст. Аввал Туграл ва баъд Алпарслон ва Маликшоҳ ҳудудҳои давлати Ғазнавиёнро васеъ карда, онро ба давлати пурқувват табдил доданд. Қаламрави ин давлат музофотҳои Балх, Тирмиз, Бухоро, Самарқанд, Гурҷистони Шарқӣ, Осиёи Хурд, Сурия, Фаластин ва ғайраҳо дар бар гирифта буд.

Туграл шаҳри Райи Эронро пойтахти давлати худ эълон кард. Марв бошад, пойтахти бародараш Чағирбек буд. Халифаи Бағдод ноилоч ҳокимияти Тугралро дар қаламрави ишголкардаш эътироф кард. Дар замони ҳукмронии Алпарслон иқтисодии давлати Салҷуқиён афзуд. Ӯ дар дарбор одамони фозилро ҷамъ карда, давлатро ба воситаи тавсияҳои онҳо идора мекард. Яке аз онҳо собиқ вазири машҳури Ғазнавиён Низомулмулк буд. Ӯ бо асари худ "Сийосатнома" ҳам машҳур аст.

Вале баъд аз вафоти Маликшоҳ дар хонадони Салҷуқиён мубориза барои тоҷу тахти подшоҳӣ торафт шадидтар мешуд. Дар ин мубориза Санҷар, ки ҳокими Хуросон буд, ғолиб омад. Султони нав давлати Салҷуқиёнро дар ҳолати заифӣ, вилояту музофотҳо ва ҳокимони онҳоро ба ҳокимияти марказӣ итоатнакунанда дарёфт.

ДУ ТАҚСИМ ШУДАНИ ДАВЛАТИ САЛҶУҚИЁН. Давлати Салҷуқиён дар охири асри XI - аввали асри XII дорон масоҳати бузург буд. Соли 1118 ба сари ҳокимият омадани Султон Санҷар ба ду давлат тақсим шудани давлати Салҷуқиён рост омад. Ба як қисми он Эрони Ғарбӣ, Ироқ ва Озарбойҷон дохил шуда, пойтахташ шаҳри Ҳамадон буд ва ба қисми дигар Хуросон, Сийстон, Хоразм ва Мовароуннаҳр тааллуқ дошт. Маркази ин қисмати давлати Салҷуқиён шаҳри Марв мондан гирифт.

Ба давлати Салҷуқиён қабилаҳои қарахитой, ки онҳоро қидониён ҳам меномиданд, муқобилияти сахт нишон медоданд. Соли 1141 дар Катвони наздикии Сомон дар байни лашкарҳои ин ду давлат задухӯрди қалон ба амал омад. Дар ин муқороба Султон Санҷар сахт шикаст хӯрд. Дар натиҷа Мовароуннаҳр ба дасти Қарахитойҳо гузашт. Аз ҳамин муқороба сар карда, ҳокимони хоразмӣ охишта-охишта аз зери итоати Салҷуқиён баромадани шуданд, лекин қўшишҳои онҳо аввал натиҷаи дилхоҳ надовданд.

БАРҲАМХҶҶРИИ ДАВЛАТИ САЛҶУҚИЁН. Бо вуҷуди ин давлати Салҷуқиён торафт заифтар шудан мегирад. Қабилаҳои қўчманчӣ сар бардоштанд. Яке аз онҳо оғузҳо буданд, ки ба муқобили бедодгарҳои салҷуқиён шўриш бардоштанд. Султон Санҷар хост, ки шўриши оғузҳоро паҳш кунад, вале шикаст хӯрда, ба асорати онҳо гирифтдор шуд. Ба ӯ муяссар шуд, ки аз зиндони оғузҳо фирор карда, ба пойтахт - шаҳри Марв биёяд.

Расми 70.
Бозмондаи
қалъаи кӯҳан.
Хоразм.
Асрҳои IX-XI.

Вале дар ин чо дере нагузашта вафот кард. Аксарияти мулкҳои Салҷуқиён ба тадриҷ истиқлолият ба даст дароварданд, ки Хоразм ҳам аз ҷумлаи онҳост.

Давлати Салҷуқиён соли 1190 барҳам хурд.

ДАВЛАТИ ХОРАЗМШОҲОН

СУЛОЛАИ ХОРАЗМШОҲОН. Дар Хоразм ҳамагӣ чор сулолаи Хоразмшоҳон вучуд доштанд, ки аз ҳама маълумтару пурзӯртари онҳо сулолаи Хоразмшоҳони Бузург мебошанд. Асосгузори ин сулола Анӯштегини Ғалча буд. Ӯ яке аз шахсони обрӯйманди Хоразм ба шумор мерафт. Барои ҳамин Маликшоҳи Салҷуқӣ Анӯштегини Ғалчаро ҳокими Хоразм таъйин кард. Аз ҳамин вақт сар карда ӯ "Хоразмшоҳи Бузург" ном мегирад. Баъди вафоти Ғалча набераи ӯ Отсиз вазифаи бобои худро идома дод.

Отсиз ҷанговари номӣ буд. Ӯ бар зидди душманони Салҷуқиён ҷанг карда, борҳо галаба ба даст овардааст. Дар баробари ин Отсиз дар бораи аз зери итоати Салҷуқиён баровардани Хоразм орзу мекард.

ИСТИҚЛОЛИЯТИ ХОРАЗМ. Баъди пурқувват шудани ҳокимияти худ Отсиз муқобилияти худро бо Салҷуқиён оғоз

Расми 71. Зарфҳои шишагин. Асрҳои X-XIII. Афросиёб

кард. Кор ба ҷое расид, ки ӯ бар зидди Султон Санҷар се маротиба лашкар кашид, вале сахт шикаст хӯрд. Сарфи назар аз ин бохтҳо рӯҳафтада нашуд. Ӯ ҳис мекард, ки ҳокимияти Салҷуқиён суёт шуда истодааст ва вақти соҳибистиклол шудани Хоразм фаро расидааст.

Мақсаду мароми Отсизро писараш Алпарслон амалӣ менамояд. Ӯ ба он муваффақ шуд, ки аввал Хоразмро соҳибистиклол гардонда, баъд барои забти Мовароуннаҳр лашкар кашида, дар ин роҳ муваффақият ба даст дарорад.

Ба Хоразмшоҳон лозим омад, ки ба Қарахитоиҳо муқобилияти сахт нишон дода, истиклолияти давлати худро ҳимоя кунанд. Қарахитоиҳо аввал лашкари Хоразмро мағлуб карда, Хоразмшоҳонро тобеи худ гардонданд, вале баъди ба ҷои Алпарслон ба сари ҳокимият омадани Текеш (1172-1200) вазъият тағйир ёфт. Ӯ тамоми ҷоҳоро андешид, то ки давлати Хоразмшоҳон пурқувват шавад ва лашкари пурзӯр ҳам дошта бошад. Текеш ба ин мақсади хеш расид. Ӯ дигар ба Қарахитоиҳо хироч намедод. Аз ин рафтори бебоқонаи Текеш Қарахитоиҳо ба ғазаб омада, бар зидди ӯ лашкар кашиданд, вале сахт шикаст хӯрданд. Бо ҳамин Қарахитоиҳо натавонанд Хоразмро аз даст доданд, инчунин мавқеи онҳо дар Мовароуннаҳр суёт шуд. Аз ин лаҳзаи муносиб истифода бурда, Текеш ба Мовароуннаҳру Хуросон лашкар кашида, ба муваффақияти калон ноил шуд. Ба ӯ муяссар гардид, ки аввал ба Туграли Салҷуқӣ шикаст диҳад ва баъд соли 1196 лашкарҳои халифаро низ торумор кунад.

Солҳои ҳукмронии Текеш давлати Хоразмшоҳон давраи пуриқтидортарини худро аз сар мегузаронд. Дар ин давра кишоварзӣю ҳунармандӣ, тиҷорат ва илму фарҳанги давлати Хоразмшоҳон пеш рафт.

МУҲАММАДИ ХОРАЗМШОҲ. Баъд аз вафоти Текеш дар давлати Хоразмшоҳон писари ӯ Муҳаммад (1200-1220) ба сари ҳокимият омад.

Расми 72. Тоқи ҷанубии масҷиди Магоқи Атторӣ. Нимаи дуюми асри XII ш. Бухора.

ӯ ҳамон вақте ба тахти подшоҳӣ нишаст, ки давлати Хоразмшоҳон ханӯз пурзӯр буд. Муҳаммад забткорихон падарашро давом дода, ба муқобили давлатҳои Ғуриён, Қарахониён ва халифони араб лашкар кашида, ба муваффақияти калон ноил шуд. Соли 1203 аввал Хуросону Хиротро ишғол кард. Баъд Бухороро ҳам аз Қарахитойҳо кашида гирифт. Дар Самарқанд ва Фарғона ханӯз ҳам Қарахитойҳо ҳукмронӣ мекарданд. Онҳо ҳар сари чанд вақт ба ин ҷо ҳучум оварда, халқро талаю тороч карда, ба мулкҳои азалии худ бармегаштанд. Ҳокимони ин ду вилоят ба пуштибон эҳтиёҷ доштанд. Аз ин рӯ, ҳокими Самарқанд Усмон худро тобеи Муҳаммад эълон кард. Муҳаммад ҳокимияти худро дар ин шаҳр пойдор намуд. Қарахитойҳо дигар чуръат накарданд, ки ба Самарқанд сар дароранд. Баъдтар Муҳаммад аз Қарахитойҳо Фарғонаро ҳам кашида гирифт. Муваффақияти Муҳаммад Хоразмшоҳ дар Бухорою Фарғона аз он сабаб осон буд, ки ӯ бар зидди Қарахитойҳои бутпараст мубориза мебуд. Аз ин рӯ, халқи мусулмони ин ҷойҳо Муҳаммадро дастгирӣ карда, бар зидди Қарахитойҳо мубориза бурд.

Дар замони ҳукмронии Муҳаммад ҳудудҳои давлати Хоразмшоҳон ниҳоят васеъ шуданд. Он аз шимолии баҳри Хазар (Каспий) то халиҷи Форс ва аз кӯҳҳои Қафқоз то кӯҳҳои Ҳиндукушро дарбар мегирифт. Муҳаммади Хоразмшоҳ подшоҳи ҳамин империяи бузург ва дорони обрӯю эътибори ниҳоят баланд буд, то он дараҷае, ки ӯро "Искандари Дуюм" меномиданд. Вале иқтидори давлати Хоразмшоҳон дер давом накард. Дар оғози асри XIII давлати Мугул ташкил ёфта, барҳамзанадан ин давлат гардид.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Дар бораи қабилҳои салҷуқӣ чӣ медонед?
2. Муборизаи Султон Масъуди Ғазнавӣ бар зидди салҷуқиён чӣ таърифи анҷом ёфт?
3. Давлати Салҷуқиён кай ва чӣ таърифи таъсис ёфт?
4. Давлати Салҷуқиён кай ва чӣ таърифи барҳам хӯрд?
5. Дар бораи сулолаи "Хоразмшоҳони Бузург" маълумот диҳед.
6. Тарҳи барои давлати Хоразмшоҳон чӣ хизмате кардааст?
7. Дар бораи иқтидори давлати Хоразмшоҳон дар аҳди Муҳаммад маълумот диҳед.

§ 24. ДАВЛАТИ ҒУРИЁН

СУЛОЛАИ ШИНАСБОНИЁН. Сулолаи Шинасбониён аз тоҷикони кӯхистони Ғури Хуросон буда, асосгузори он Шинасбониён Хурнак аст. Аз номи ҳамин шахс сулолаи мазкур номи "Шинасбониён"-ро гирифтааст. Давлати ташкилкардаи Шинасбониён дар таърих бо номи Ғуриён машҳур аст. Шаҷараи сулолаи Шинасбониён аз аввали асри VIII оғоз шудааст. Ин вақт Шинасбониён ҳокими вилояти Ғури Хуросон буд.

Амири аввалини Ғур Фулоди Ғурӣ ном дошт. Ӯ ба Абӯмуслим бар зидди Уммавиён ёрӣ расонда, барои ба сари ҳокимият омадани сулолаи Аббосиён саҳм гузоштааст. Аз ҳамин вақт саркарда, халифаҳои сулолаи Аббосиён дар вилояти Ғур ҳокимиятро ба ихтиёри Шинасбониён супурданд.

Дар замони ҳукмронии сулолаи Тоҳириён, Саффорӣён, Ғазнавиён ва Салҷуқӣён, яъне дар тӯли қариб 300 сол дар вилояти Ғур сулолаи Шинасбониён ҳокимиятро аз даст наод. Ғазнавиён барои ба худ тобеъ кардани ин вилоят кӯшишҳои зиёд карданд, вале мурода ҳосил карда натавонистанд. Шинасбониён истиқлолияти Ғуро сарбаландона муҳофизат карданд.

ТАЪСИСИ ДАВЛАТИ ҒУРИЁН. Таъсиси давлати Ғуриён ба номи Изуддини Ҳусейн зич вобаста аст. Ӯ дар охири солҳои 40-уми асри XII ба тахти амирии Ғур нишаста, ин давлатро таъсис намуд. Изуддин ҳафт писари гайратманд дошт. Онҳо дар пурзӯр ва васеъ намудани давлати Ғуриён заҳмати зиёд ба харҷ додаанд. Ҳар кадомашон сарварии яке аз ноҳияҳои Ғуру Бомиёнро ба ӯҳда гирифта, онро ободу зебо мекарданд ва барои худ пойтахт ҳам месохтанд. Баъд аз вафоти Изуддин писаронаш бо маслиҳат ба яке аз бародарон итоат карда, ӯро ҳамчун султон эътироф намуданд.

Султони нахустини Ғур Сайфиддини Сури буд. Ӯ шаҳри Остияро пойтахти давлати худ интихоб намуд. Бародараш, ки Қутбиддин ном дошт, ноҳияро идора мекард, ки ҷои хушбоду ҳаво буд. Ӯ дар он ҷо бо номи

Расми 73. Мақбараи Султон Санҷар дар Марв.

Рисми 74. Гиёсиддини Гурӣ.
Аз "Солномаи Кобул".

Фирӯзкӯх шаҳре бино кард. Дере нагузашта, ин шаҳр пойтахти тамоми Гур ва баъд давлати Гуриён шуд.

Аз пурзӯршавии давлати Гуриён Ғазнавиён ба ташвиш афтада, беш аз пеш кӯшиш ба харҷ медоданд, ки дар сулолаи Шинасбониён ихтилоф ба миён оранд. Ба душманони Гуриён ниҳоят муяссар шуд, ки дар байни бародарон низоъ андозанд. Натиҷаи ҳамин буд, ки Қутбиддин аз бародарони худ бо сабаби чиддие ранчида, ба дарбори Баҳромшоҳи Ғазнавӣ рафт. Вале соли 1147 Ғазнавиён ӯро ваҳшиёна куштанд. Ин хабарро шунида Сайфиддини Сурӣ ба муқобили Ғазнавиён лашкар кашид.

Баҳромшоҳи Ғазнавӣ аз Сайфиддин саҳт шикаст хӯрда, ба Ҳиндустон фирор кард. Сайфиддини Сурӣ дар Гур ҳокимиятро ба бародараш Баҳриддини Сом дода, худаш ба тахти Ғазна менишинад. Вале баъди чанде Баҳромшоҳ бо лашкари анбӯх ба Ғазна баргашта, Сайфиддинро аз тахт сарнагун ва қатл мекунад.

Ин кирдори Баҳромшоҳ боиси қаҳру қазаби Шинасбониён шуда, онҳо роҳи интиқомро пеш гирифтанд. Баҳри иҷрои ин

Рисми 75. Харитаи Салтанати Гуриён.

мақсад Баҳриддини Сомӣ ба Ғазна лашкар кашид, вале ногаҳон дар роҳ вафот кард. Ба тахти амирии Ғур бародари ӯ Алоуддин нишаста, ҳамон замон ба Ғазна лашкар кашид ва онро бомуваффақият ба даст даровард. Ғазнавиёни чон ба саломатбурда ба Хиндустон фирор карданд. Бо фармони Алоуддин Ғазна оташ зада шуд. Барои ин кораш ӯ "Алоуддини Чаҳонсӯз" ном гирифтааст.

Дар замони ҳукмронии Алоуддин давлати Ғуриён ниҳоят пурзӯр шуд. Алоуддин ҳатто бар зидди Султон Санҷари Салҷуқӣ ҳам лашкар кашид, вале бо сабаби хиёнати лашкарҳои туркии худ шикаст хӯрда, ба Султон Санҷар асир афтод. Бо сабаби он ки ин вақт қабилаҳои оғузҳо ба давлати Ғазнавиён тохтутоз карда, онро хароб мекарданд ба Султон Санҷар иттифоқчии пурзӯре лозим буд ва шахсияти ӯро дар Алоуддини асир афтада дарёфт. Султон Санҷар бо Алоуддин ба муқобили оғузҳо иттифоқ бааст. Ба ин иттифоқ Алоуддин ҳам эҳтиёҷ дошт. Баъд аз вафоти Алоуддин ба тахти подшоҳии Ғуриён писари ӯ – Сайфиддин менишинад. Ҳам ба ӯ ва ҳам ба додарзодааш Ғиёсиддин лозим омад, ки давлати Ғуриёнро аз тохтутози харобиовари оғузҳо ҳимоя кунанд.

Дар солҳои 60-ум ва 70-уми асри XII давлати Ғуриён вилоятҳои Ғур, Бомиён, Ғарҷистон, Довар, Бӯст, Тулак, Хирот, Фунанҷ, Толиқон, Андхӯд, Маймана, Форёб, Панҷдеҳ, Марворуд ва Балхро дар бар мегирифт.

Султон Сайфиддин дар яке аз ҷангҳои зидди оғузҳо аз дасти як аскарӣ

Расми 76. Манораи Ҷом. Бо амри Ғиёсиддини Ғури бунёд карда шудааст. Баландииаш 63 м аст.

Расми 77. Вайронаҳои шаҳри Ғулғула дар Ғур, ки баъзе уламо Ғирӯзқӯҳи нобудшударо меноманд.

*Расми 78. Султон-
ҳои машхуртарини
Ғуриён. Аз чап ба рост:
Ғиёсиддин, Муъиззуддин, Қутбиддин.*

худӣ кушта шуд ва тахти подшоҳӣ ба Ғиёсиддин гузашт. Ӯ натавонд ҳудудҳои давлати Ғурро аз нав ба даст даровард, инчунин соли 1171 шаҳри Ғазнаро низ аз оғузҳо озод карда, ба бародараш Муъиззуддин супорид.

ДАВЛАТИ ҒУРИЁН ДАР ОХИРИ АСРИ XII – АВВАЛИ АСРИ XIII. Баъди аз байн рафтани давлати пуриктидори Салҷуқиён дар муқобили давлати Ғуриён давлати Хоразмшоҳон меистод. Ин давлат дар ҳамин давра бо тӯли вақт ва пурқувват мешуд ва ҳудудҳои худро дар ҷануб ҳам вақт мекард. Хоразмшоҳон дар шаҳри Марв пойгоҳи пурзӯри ҳарбӣ бунёд карда, аз он ҷо ба қаламрави Ғуриён тохтутоз мекарданд.

Соли 1192 бародарон Ғиёсиддин ва Муъиззуддин ба Нишопур лашкар кашида, онро фатҳ намуда, чанд нафар аз саркардагони Хоразмшоҳонро асир гирифтанд. Онҳо соли 1193 шаҳри Марвро низ ба даст дароварданд.

Дар тӯли 10-15 соли охир бародарон Ғиёсиддин ва Муъиззуддин ҳудудҳои давлати Ғуриёнро хеле вақт карданд. Он акнун то шимоли Ҳиндустон, сарҳадҳои ғарбии Чин, ҳудудҳои Ироқ, Хуросон ва як қисми Мовароуннаҳрро фаро мегирифт.

БАРҲАМ ХҶҮРДАНИ ДАВЛАТИ ҒУРИЁН. Баъди вафоти бародарон Ғиёсиддин (соли 1203) ва Муъиззуддин (соли 1206) давлати Ғуриён рӯ ба таназзул ниҳода, ба қисматҳои алоҳида тақсим шуд. Ғиёсиддини Маҳмуд, ки расман шоҳи нави Ғуриён буд, дар амал ба давлати сетақсимшуда ҳукмронӣ карда наметавонист. Солҳои 1206-1216 барои тахти подшоҳии Ғуриён дар байни аъзоёни сулолаи Шинасбониён муборизаи мусаллаҳона

сурат гирифт. Дар натиҷаи ин муқовимат аксарияти довталабон кушта шуданд. Чандин хонадони турк барои тоҷу тахти давлати Ғуриён ва вориси онҳо барои ҳудудҳои собиқи давлати Ғазнавиён талош доштанд. Тоҷиддини Юлдуз ном собиқ гуломи турк аввал шаҳри Ғазна ва баъд чанд вилояти дигари давлати Ғуриёнро ба даст даровард. Собиқ давлати Ғуриён дар байни ин сулолаи туркӣ тақсим карда шуд, вале давлатҳои хурди навташкили ин сулола ниҳоят заиф буда, иқтисодии ҳимоя кардани худро надоштанд. Намоёндаи охири ин сулолаи Шинасбониён Алоуддини Муҳаммад соли 1215 ба Муҳаммад Хоразмшоҳ тақлим шуда, ба мавҷудияти давлати Ғуриён хотима гузошт.

Расми 79. Қутбнамои Деҳлӣ. Баландтарин манораи сангин дар тамоми Ҳиндустон аст, ки бо амри Муъиззуддини Ғурӣ сохта шудааст.

ЛУҒАТ

Соҳибу-л-давлат-ал-Аббосия – вориси давлати Аббосиён.

Малик – подшоҳ; султон.

Хуруҷ – берун омадан; ба маънии шӯриш омадааст.

Иморат – обод кардан.

Музоф – тобеъ.

Аълам – олимтар; донотар.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Чаро халифаҳои Аббосиён идораи вилояти Ғурро ба Шинасбониён супурданд?
2. Изуддини Хусейн кӣ буд?
3. Писарони Изуддини Хусейн дар ташаккули давлати Ғуриён чӣ саҳме гузоштаанд?
4. Муносибатҳои байни Ғуриён ва Баҳромшоҳи Ғазнавӣ чӣ тавр сурат гирифтанд?
5. Алоуддин давлати Ғуриёнро чӣ тавр идора мекард?
6. Давлати Ғуриён дар замони ҳукмронии бародарон Ғиёсиддин ва Муъиззуддин чӣ ҳел тағйир ёфт?
7. Дар бораи барҳамхӯрии давлати Ғуриён маълумот диҳед.

Боби II. АВРУПО ДАР АСРҲОИ V-XII

§ 25. ҚАБИЛАҲОИ ОЛМОНӢ

Асрҳои миёна дар Аврупо бо "муҳочирати азими халқҳо" оғоз мегардад. Дар асрҳои IV-VI аввалин шуда, қабилаҳои олмонӣ ба ҳудуди империяи Рим муҳочир шуда, ба бунёди давлати худ асос гузоштанд.

МАСКУНШАВИӢ ВА МАШҒУЛИЯТИ ҚАБИЛАҲОИ ОЛМОНИӢ. Қабилаҳои олмонӣ дар асри I қаламрави байни дарёҳои Рейну Одер ва қисман нимҷазираи Скандинавияро ишғол карданд. Ин сарзамин аз бешаю ботлоқҳои касногузар иборат буда, аҳолиаш бештар дар водии дарёҳои калон ва соҳилҳои баҳри Балтика умр ба сар мебуд.

Олмониҳо барои муҳофизат аз тохтутози душманон маҳали зисти худро бо кӯрғонҳо печонида мегирифтанд.

Қабилаҳои олмонӣ асосан ба чорводорӣ машғул буданд. Муаллифи Рими қадим Татсит чунин менависад: "Олмониҳо ҳайвоноти гуногунро дӯст медоштанд ва ин боигарии ягонаю муҳимтарини онҳо доништа мешуд". Онҳо аз чорво - гов, гӯсфанд, хук ва аз паррандаҳо мурғу мурғобӣ парвариш мекарданд.

Олмониҳо заминро бо омоч шудгор карда, то бекуват шуданаш мавриди истифода қарор медоданд. Ба ғайр аз чорводорӣ ва истифодаи замин олмониҳо ба шикори моҳигирӣ ва чамъоварии ҳосили дарахтони хурӯй, сабзабот, чормағз ва дигар меваҳои ҷангал машғул буданд.

Олмониҳо баъди кашфи оҳан олоти меҳнат ва ҷангию косибии худро аз он месохтанд.

Расми 80. Деҳани олмонӣ.

Аз давраҳои қадим сар карда, дар байни римиҳо ва олмониҳо муносибатҳои тичоратӣ вучуд доштанд. Олмониҳо аз римиҳо ҳар гуна асбобҳои мисин, шишагӣ, яроқ, матоъҳои гаронбаҳо ва аспу шарбат харидорӣ карда, ба онҳо гулом, хайвонот, пӯсту пашм ва қаҳрабо мефурухтанд.

ЗИНДАГИИ ҚАБИЛАҲОИ ОЛМОНИ.

Дар натиҷаи муттаҳид гардидани якчанд авлод қабила ба вучуд омада, аз гурӯҳи қабилаҳо иттифоқи қабилаҳои олмонӣ ташкил меёфтанд. То ташаккули иттифоқи қабилаҳо олмониҳо дар хонаҳои дарозрӯя, ки бомашон бо пахолу беда пӯшонида шуда буданд, зиндагонӣ мекарданд. Дар чунин хонаҳо оилаҳои калони хешу табор умр ба сар мебуданд. Вале дар хонаҳои оилаҳои сарватманд бошад, ғайр аз аҳли оила гуломон ва шахсони озод низ зиндагӣ мекарданд.

Оилаҳои олмонӣ урфу одатҳои хоса доштанд. Масалан, ҳангоми куштори яке аз аъзоёни оила пайвандонашон бояд ҳатман одати интиқоми хунинро иҷро мекарданд. Ин одат аз насл ба насл мегузашт. Дар ҳолате, ки қассоси хуни иҷро карда нашавад, гуё ки доғи шармандагӣ дар авлод мемонадааст. Вале дар мавриди пардохти ҷаримаи калон интиқоми хунӣ иҷро карда намешуд.

Қабилаҳои олмониро маҷлиси халқӣ идора мекард. Чунин расм гардида буд, ки ҳамаи мардони калонсоли озод бо даъвати оқсақол дар марғзор гирд меоманд. Маҷлиси халқӣ дорон чунин ҳуқуқҳо буд: ҷанг ва сулҳ эълон мекард, пешвоёни ҳарбиرو интиҳоб менамуд ва ҳар гуна низоъҳои дохилиавлодиرو ҳаллу фасл мекард. Дар маҷлиси халқӣ одатҳои меросгузорию падар ба писар низ баррасӣ мешуданд. Одамоне, ки аз майдони ҷанг мегурехтанд, маҷлиси халқӣ онҳоро ба қатл ҳукм мекард.

Суханронии сарварон дар маҷлиси халқӣ аз тарафи аъзоёни қатории қабилаҳо ба тариқи баровардани садои баланд тасдиқ ва рад карда мешуд.

Расми 81. Либоси олмониҳо.

Расми 82. Пешвои низомӣ.

*Расми 83. Барбари аспсавор.
Овезаи филизӣ.*

*Расми 84.
Сарбози корони
олмонӣ.*

*Расми 85. Савораи Гун.
Бозубанди асри V.*

Ашрофони олмонӣ ба тариқи ба онҳо хос, бо карру фар зиндагӣ мекарданд. Ҳавлиҳои боҳашамати онҳо бо деворҳои баланд ихота карда шуда буданд. Шумораи зиёди чорво ва заминхоро дар ихтиёр доштанд. Инчунин ҳиссаи зиёди маблағи ҳазинаи қабиларо соҳибӣ мекарданд.

Ҳангоми сар задани ҷанг мардҳо лашкари халқӣ созмон медоданд. Сардорони дастаҳои ҷарбӣ бо шуҷоати худ аз дигарон фарқ мекарданд. Фармонҳои сардори даста аз тарафи сарбозон бе чуну чаро иҷро мегардиданд. Сардорони дастаҳо бо ҷанговарони қаторӣ якҷоя ҳӯрок меҳӯрданд. Ғаниматҳои ҷангӣ дар байни сарбозон тақсим карда мешуданд. Агар дар муҳориба фармондеҳ ҳалок мегардид, ин воқеа барои сарбозон шармандагӣ дониста мешуд.

МУҲОҶИРАТИ АЗИМ. Дар асри IV империяи Рим бо як гурӯҳи қабिलाҳои олмонӣ муносибатҳои дӯстӣ ва бо гурӯҳи дигар дар ҳолати ҷанг қарор дошт. Гурӯҳи сеюми қабिलाҳо бо даъвати императори Рим дар сарҳад интизори ҳуҷуми бегонагон буданд. Олмониҳо забт кардани заминҳои ҳосилхезро мақсади асосии худ қарор медоданд. Дар сафи пеш мардони ҷанговар ва аз қаф занон, кӯдакон ва аробаҳои пур аҷибҳои хона ва пешопеши онҳо рамаи чорво ҳаракат мекард. Сабоби асосии муҳоҷират аз тарафи Осиё сар даровардани қабिलाҳои кӯчманчии гунҳо буд. Аз тарафи онҳо заминдорон аз макони худ мегурехтанд. Дар

натичаи хучуми гуннҳо кабилаҳои готӣ аз қисмати шимоли баҳри Сиёҳ ба сӯи нимҷазираи Балкан ҳаракат карданд.

Дар миёнаҳои асри V Аттил ном шахсе ба ҷанговарони гуннҳо роҳбарӣ мекард. Соли 451 ӯ ба сӯи Галлия ҳаракат намуд, вале аз римиҳо ва иттифоқиёни онҳо дар наздикии шаҳри Труа шикаст хӯрд. Бо ҳамин иттифоқи гуннҳо барҳам хӯрд.

Империяи Рим заиф шуда буд, аз ҳамин сабаб ба хучуми барбарҳо истодагарӣ карда наметавонист. Дар натиҷаи хучуми барбарҳо шаҳрҳои Рим талаву тороч гардиданд, хунармандӣ ва тиҷорат рӯ ба таназзул ниҳод. Бандару роҳҳо низ хароб гардиданд.

Ибтидои асри VI кабилаҳои олмонӣ дар ҳудуди Империяи Ғарбии Рим паҳн гардиданд: Вандалҳо – дар шимоли Африқо, вестготҳо (готҳои ғарбӣ) – дар Испания, остготҳо (готҳои шарқӣ) – дар Италия, франкҳо – дар Галлия, англосаксҳо – дар Британия. Олмониҳо империяи Ғарбии Римро пароканда сохта, давлати худро таъсис доданд.

Расми 86. Сарбози олмонӣ ниқобпӯи бо шамшер ва найза.

Расми 87. Вандалӣ аспсавор.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Маскуншавии қабилҳои олмонӣ кай оғоз гардид?
2. Дар бораи машғулияти олмониҳо маълумот диҳед.
3. Зиндагӣ ва идораи қабилҳои олмониро шарҳ диҳед.
4. Маҷлиси халқӣ чист?
5. Муҳоҷирати "азими халқҳо" чӣ натиҷа дод?

§ 26. ДАВЛАТИ ФРАНҚҶО

ХЛОДВИГ АСОСГУЗОРИ ИМПЕРИЯИ ФРАНК. Қабилҳои франк то давраи муҳоҷиршавӣ дар поёноби дарёи Райн сокин буданд. Фармондеҳони ҳарбӣ сарвари иттифоқи қабиларо ба

Уҳда доштанд. Дар охири асри V сарвари қабилаҳои франкҳо шахси макқору зирак ва золим аз авлоди Моравия – Хлодвиг буд. Франкҳо дар поёноби дарёи Рейн зиндагӣ кунанд ҳам, диққати онҳоро бештар водихои ҳосилхези Галлияти дарҳамсоягибуда ҷалб намуданд. Хукмронӣ бар қисмати шимолии Галлияти баъди парокандашавии Империяи Ғарбии Рим ба яке аз ҳокимони римӣ гузашт. Вале сарвари қабилаҳои Франк – Хлодвиг бо сарварони қабилаҳои дигар иттифоқ баста, ба Галлияти лашкар кашид. Соли 486 франкҳо дар назди шаҳри Сауссона лашкари римиҳоро мағлуб сохта, қисмати шимолии Галлиятиро ба давлати худ тобеъ карданд. Хлодвиг баъди ин ғалаба ба кишвари вестготҳо ҳучум намуда, қисмати ҷанубии онро забт кард. Ба франкҳо муяссар шуд, ки қабилаҳои дигари олмонии шарқи дарёи Рейнро ба худ тобеъ кунанд.

Дар кишварҳои забткардаи Хлодвиг бештар аз 100 ҳазор франкҳо сокин шуданд. Франкҳо дар ибтидо заминҳои ишғолкардаро дар байни худ тақсим карданд. Ба Хлодвиг заминҳои ба императори Рим тааллуқдошта гузаштанд.

ШОҲ ХЛОДВИГ. Хлодвиг тахминан соли 500 ба давлати Франкҳо асос гузоштааст. Ҳокимияти Хлодвиг бевосита ба саркардагони ҳарбӣ таъяс мекард. Ӯ афсарони худро, ки ҳамроҳ сарзамини Галлиятиро забт карда буданд, кушт. Ҳамзамон ба

Расми 88. Намуди умумии қалъаи ашрофи Франк.

нобуд сохтани хешу наздикони худ ҳам даст зад. Тибқи сарчашмае Хлодвиг ин кирдорашро чунин рӯйпӯш кардааст: "Аламовар он аст, ки ман хешу табори наздик надорам, то ки дар лаҳзаҳои мушкил ва хатарнок ба ман мадад расонанд".

Ба Хлодвиг акнун на як қабила, балки аҳолии кишварҳои дигар ҳам итоат мекарданд. Ҳокимияти шоҳии Хлодвиг меросӣ эълон карда шуд. Агар касе зидди ӯ мебаромад, ба қатл ҳукм мешуд. Дигар дар Галлияти маҷлиси халқӣ даъват карда намешуд, ҳуди шоҳ қарорхоро

худаш қабул мекард. Баъзан бо ашрофон маслиҳат мекард. Фармону қарорҳои ӯ баҳори ҳар сол ба мардум дар маъракаи азназаргузарони ҳарбиён эълон карда мешуд. Дар давлати Франк баъзан хангоми сар задани ҷанг лашкар аз ҳисоби франкҳои озод ҷамъ карда мешуд. Инчунин дастаҳои ҷанговароне низ буданд, ки аз ҳисоби андоз ва ғаниматҳои ҷангии таъмин карда мешуданд.

Хлодвиг ба музофотҳои мамлакат одамони наздиктарини худро таъин мекард. Онҳоро граф меномиданд. Графҳо ҳуқуқи ғундоштани андоз, сарвари суд ва фармондеҳии дастаҳои низомӣ доштанд.

Дар давлати Франкҳо шох суди олии доништа мешуд. Мансабдорону сарватмандон хангоми қабули ҳукми суд овози ҳалқунанда доштанд. Дар замони шохигарии Хлодвиг қонунҳои франкӣ ба шакл даромаданд.

Дар меъёрҳои ҳуқуқи ҷамоати давлати Франк бештар ҷарима ба назар мерасид, аз он ҷумла, барои дуздии ғуломон, сӯзонидани анбору оғилхонаҳо, ки бисёр руҳ меоданд.

АФЗУДАНИ МУЛҚҲОИ АШРОФОН. Хлодвиг барои мустаҳкам кардани ҳокимияти худ заминҳои шохиро аз рӯи хизмат ба наздикону сарбозонаш тӯҳфа мекард. Онҳо ба заминдорони қалон табдил ёфтанд. Қувваи асосии қориро дар заминҳои ғуломон ва иҷоракорон ташкил меоданд. Ашрофон бошанд, ба монанди шох дастаҳои ҷанговаронро созмон дода, дар ивази хизматашон ба онҳо замин тӯҳфа мекарданд. Шох ба ашрофон ҳуқуқҳои ҷамъ кардани андозро дод.

Хлодвиг пеш аз вафоташ давлати Франкҳоро дар байни чор писараш тақсим кард. Вале зиддияти байниҳамдигарии ворисон барои ҳукмрони ягона шудан боиси нооромӣ ва заифшавии давлати Франк гардид.

САВОЛ ВА СУПОРИШҲО

1. Шохигарии Франкҳо чӣ тавр таъсис ёфт?
2. Сарватмандони римӣ ва галлий ҳокимияти Хлодвигро чӣ тавр пазируфтанд?
3. Ҳокимияти шохӣ аз ҳокимияти саркардагони ҳарбӣ чӣ фарқ дошт?
4. Афзоиши мулкҳои ашрофон чӣ тавр сурат гирифт?
5. Мардуми мулкҳои забткардашуда ба ашрофон чӣ тавр тобеъ шуданд?

§ 27. ИМПЕРИЯИ КАРЛИ КАБИР

КАРЛИ КАБИР. Шоҳигарии Франкҳо солҳои 768–814 шоҳ Карли Кабир идора мекард. Карли Кабир марди қоматбаланд, боқувват ва пуртоқат буд. Дар васфи ӯ сурудҳо эҷод кардаанд. Солноманависон қорнамоӣ, хирадмандӣ ва адолатпарварии ӯро васф мекарданд.

Карли Кабир шоҳи ҷанговару далер буда, ба кишварҳои ҳамсоя бештар аз 50 маротиба лашкар кашида, ҳудудҳои давлати Франкҳо васеъ мекунад. Дар солҳои аввали ҳукмронии Карли Кабир ашрофон дар вилоятҳои асосии давлати Франк соҳиби заминҳои зиёд гардиданд. Онҳо ба ҳар восита мехостанд, ки мулкҳои худро васеъ намуда, дар ихтиёрашон шумораи зиёди деҳқононро дошта бошанд.

ДАВЛАТИ ФЕОДАЛӢ. Соли 751 дар муносибатҳои заминдорӣ таҳаввулотӣ чиддӣ ба амал омад. Ин падида дар натиҷаи аз ҷониби ашрофон тасарруф кардани замин ва тобеъ гардонидани деҳқонони озод ба амал омад. Тобеъшавии деҳқонон дар оғози асри VIII, вусъатёбии ин зухурот боиси аз байн рафтани деҳқонони озод шуд. Дар натиҷа ду табақаи ба ҳам зидди ҷамъиятӣ – заминдорони қалон ва деҳқонони тобеъро ба миён овард. Ин тамоил дар навбати худ ба муҳочиршавии қисме аз деҳқонон ва қосибон сабаб шуд. Қисми

дигари деҳқонон аз баҳри ҳама ҷиз гузашта, то дами марг ба тоату ибодат машғул гардиданд, то ки роҳиб ном гиранд. Ҳамин тариқ, шумораи роҳибон рӯз то рӯз меафзуд. Онҳо дайрҳо бунёд мекарданд. Роҳибон қасам ёд карда, дар дайрҳо то охири умр ғушанишиниро мақсади ҳаётии худ медонистанд.

ҶАНГ БО ИТАЛИЯ ВА ИСПАНИЯ. Карли Кабир соли 774 нахустин бор ба Италия лашкар кашид ва баъди ин пайваста ба он ҷо лашкаркашиҳои худро идома дод. Оқибат шоҳигарии Лангобардиҳои воқеъ дар шимолӣ Италияро тобеъи худ гардонд. Лангобардиҳои аввалин давлати ғайрифранкӣ буд, ки тобеъи давлати

Расми 89. Карли Кабир.

Расми 90.
Қароргоҳи
Карли Кабир.

Франк шуд. Карли Кабир худро "шоҳи франкҳо ва лангобардиҳо" эълон дошт. Забону фарҳанги онҳо аз якдигар фарқе надоштанд.

Азбаски амалиётҳои ҳарбии Карли Кабир дар самти Италия ба ғалаба анҷомиданд, ӯ азм кард, ки Испанияи исломиро низ тасарруф намояд. Хучуми нахустини Карл дар самти Испания соли 778 ба Вукуъ пайваست, ки он ба ноқомӣ анҷом ёфт. Муслмонони Испания чандин маротиба бар зидди франкҳо бархостанд. Соли 801 франкҳо Барселонаро, ки дар дасти арабҳо буд, соҳиб шуданд. Баъди чанде аксар қисматҳои шарқии Испания ба зери ҳокимияти франкҳо дохил карда шуданд. То охири асри IX нуфузи франкҳо дар мулкҳои тобеъкардаи испанӣ хеле афзуд.

Карли Кабир бар зидди қабилаҳои саксҳо ҷангида, ғалаба ба даст оварда, онҳоро тобеъи худ гардонд. Бояд гуфт, ки қабилаҳои саксӣ дар сатҳи пасти тараккиёти ҷамъиятӣ қарор доштанд, ҳатто аз соҳти авлодӣ берун буданд. Карли Кабир бо фишору таҳдид саксҳо ро маҷбур намуд, ки дини масеҳӣ ва муносибатҳои нави заминдориро қабул намоянд. ӯ ҳокимияти давлати худро дар байни дарёҳои Рейну Элба ва вилояти Бавария низ паҳн намуд.

Карли Кабир баъди музаффарият бар кишвари саксҳо соли 800 ба шаҳри Рим дохил шуда,

Расми 91. Артиши
аспавори франк.

*Расми 92. Гӯронидани
чанговари Франк.*

худро императори тамоми кишварҳои ишголкарддаш номид.

Карли Кабир чун император давлатҳо ва қавму халқҳои зиёдро тобеъ намуда, бо ҳамин дар Аврупо нуфузи калон пайдо кард. Ҳокимони баъзе минтақаҳои дигар дар симони муҳофизи марзу буми худро медиданд. Аз ин рӯ, бо вай ҳар гуна шартномаҳои дӯстиву ҳамкорӣ мебастанд. Карли Кабир заминҳои зиёдро ба ҳарбиёни онҳо тӯхфа мекард. Заминҳое, ки барои адои хизмати ҳарбӣ дода мешуданд, феодал ва соҳибони онҳоро феодал меномиданд.

ПОШХҶҶРИИ ИМПЕРИЯИ ФРАНҚҶО. ПАРОКАНДАГИИ ФЕОДАЛИИ. Бо мурури замон империяи таъсисдодаи Карли Кабир рӯ ба таназзул ниҳод. Яке аз сабабҳои рӯ ба таназзул ниҳодани империяи Франк дар он сукунат доштани халқу қавмҳои гуногун буд. Парокандагии империя дар давраи ҳукмронии писари Карли Кабир Людовик, ки бо лақаби Парҳезкор машҳур буд, авҷ гирифт. Империя дар байни чор фарзанди Людвиг тақсим карда шуд. Ҳар як шоҳзода худро ҳокими мутлақ ҳисобида, бо дастгирии ҳокимони тобеъи худ ба муборили бародараш мубориза мебард. Баъди марги Людовик мубориза дар байни бародарон боз ҳам бештар авҷ гирифт. Бародарон соли 843 дар шаҳри Верден империяи таъсисдодаи Карли Кабирро дар байни худ аз нав тақсим карданд. Дар натиҷаи тақсимои се давлати мустақил – Фаронса (дар қисми ғарбӣ), Олмон (дар қисмати Шарқӣ) ва Италия (дар қисми ҷанубӣ) ба вуҷуд омаданд.

Дар нбтидои асри X парокандагӣ тамоми ҳудудҳои императории Франкро фаро гирифт. Дар каламрави империя ҳафт давлати мустақили феодалӣ ба вуҷуд омаданд. Ҳар яке аз ин давлатҳо аз мулкҳои зиёди ҷудогона иборат буданд. Заминдороне буданд, ки қудраташон аз шоҳ бештар буда, ба худсарии бетартибӣ роҳ медоданд.

ЧАНГИ КАРЛ БО ҚАБИЛАҲОИ САКСҲО

Соли 783 шоҳ бо лашкари сершумор роҳи Саксонияро пеш гирифт ва бо саксҳои шӯришгар ба чанг даромад.

Соли 796 Карл бо ду писараш ба Саксония омада, шаҳру деҳоти шӯришбардоштаро оташ зад.

Саксҳои бисёреро ҳамроҳи зану фарзандонашон асир гирифта, дар вилоятҳои гуногуни империя сокин кунонида, заминҳои онҳоро ба ускуфҳо, роҳибҳо ва графҳо тақсим намуд.

ЛУҒАТ

Роҳиб – хизматгузори калисо.

Аббат – падари рӯҳонӣ.

Феодал – заминдор.

САВОЛ ВА СУПОРИШҲО

1. Карли Кабир чӣ хел шахс буд ва у кадом солҳо ҳукмронӣ кардааст?
2. Шоҳии Франк чӣ гуна давлат буд?
3. Кихоро заминдорони калони озод ва деҳқонони тобеъ меномиданд?
4. Италия аз тарафи империяи Франк кай забт карда шуд?
5. Испания аз тарафи империяи Франк кай забт карда шуд?
6. Империяи Франк кай таъсис ёфт?
7. Сабабҳои пошхӯрии империяи Франк баён кунед.
8. Парокандагии феодали дар империяи Франк кай ва чӣ гуна сурат гирифт?

§ 28. ДАВЛАТҲОИ СЛАВЯНӢ

МАСКУНШАВИИ СЛАВЯНҲО. Славянҳо аз замони қадим дар Аврупои Марказӣ ва шарқтари қabilaҳои олмонӣ мезистанд. Дар давраи муҳочирати азими халқҳо славянҳо дар поёноби дарёи Днепр, дар шарқ то баҳри Балтика, дар шимол то дарёи Дунай ва дар ҷануб то баҳри Сиёҳ паҳн гардида буданд.

Славянҳо дар давраи аввали асрҳои миёна ба се гурӯҳи бузург – славянҳои ғарбӣ, шарқӣ ва ҷанубӣ тақсим шуда буданд. Ба славянҳои ғарбӣ чехҳо, словакҳо, лаҳҳо ва қabilaҳои славянии Назди Балтика тааллуқ доштанд. Ба славянҳои шарқӣ русҳо, украинҳо, белорусҳо ва ба славянҳои ҷанубӣ булғорҳо, сербҳо, хорватҳо ва словенҳо мансуб буданд.

Расми 93. Олоти меҳнат ва ашёҳои славяни.

ДАВЛАТИ БУЛГОРИСТОН.

Давлатдории славянҳои чанубӣ дар асри V оғоз гардида буд. Дар байни давлатҳои нахустини феодалӣ Булгористон аз ҳама пурқувваттар ба ҳисоб мерафт ва дар таърих бо номи "шоҳигарии аввали булғор" машҳур аст. "Шоҳигарии аввали булғор" соли 409 таъсис ёфта, соли 1018 аз байн рафтааст. Яъне ин давлати славяни тахминан 350 сол арзи вуҷуд дошт.

То миёнаҳои асри IX Булгористон ба яке аз давлатҳои пурқуввати Аврупо табдил ёфт. Соли 866 – дар замони ҳукмронии княз Борис дини масеҳӣ дини давлатии Булгористон эълон шуд. Ҷорӣ шудани

дини масеҳӣ раванди феодаликунонии ҷамъияти Булгористонро тезонид. Дар ибтидои асри X дар Булгористон ду шакли моликият бар замин – калисой ва дунявӣ ҳукмрон гашт.

Муфлису тобеъшавии деҳқонон афзуда, соҳти феодалӣ пурра муқаррар гардид. Дар ин давра шоҳигарии аввали Булгористон ба авҷи тараққиёти худ расид.

МОРАВИЯИ БУЗУРГ. Иттиҳодияи давлатии славянҳои ғарбӣ дар ибтидои асри V ба вуҷуд омад. Ин давлат бо дасти Само ном шахс дар ҳудуди Чехия бунёд шуда, солҳои 623–658 арзи вуҷуд дошт. Дар асри X қабिलाҳои славянҳои ғарбӣ иттиҳоди бузурге ташкил карданд, ки дар таърих бо номи давлати Моравияи Бузург маъруф аст. Ба ҳайати он Чехия, Моравия, Словакия ва Лужитси дохил буданд. Моравияи Бузург давлати пурқувваттарини Аврупои асри IX ба шумор мерафт.

Давраи гул-гулшукуфии Моравияи Бузург ба замони ҳукмронии шоҳи дуюми он Ростислав рост омадааст. Дар аҳди ӯ рӯҳониёни олмонӣ кӯшиши зиёд ба харҷ доданд, то ки байни ҷамоаи славяни дини масеҳиро ҷорӣ кунанд. Худи Ростислав ва феодалҳои славяни низ ба хотири бештар ба худ тобеъ гардонидани мардум розӣ буданд, ки онҳо динро қабул кунанд.

†	а	Ѧ	и	Ѡ	т	Ѧ	ь
Ѣ	б	Ѧ	г	Ѧ	у	Ѧ	ь
Ѧ	в	Ѧ	к	Ѧ	ф	Ѧ Ѧ	ы
Ѧ	г	Ѧ	л	Ѧ	о	Ѧ	ь,я
Ѧ	д	Ѧ	м	Ѧ	х	Ѧ	ю
Ѧ	е	Ѧ	н	Ѧ	о	Ѧ	юс малый
Ѧ	ж	Ѧ	о	Ѧ	шт	Ѧ	юс большой
Ѧ	дз	Ѧ	п	Ѧ	ц	Ѧ	йотированный юс малый
Ѧ	з	Ѧ	р	Ѧ	ч	Ѧ	йотированный юс большой
Ѧ Ѧ	и	Ѧ	с	Ѧ	ш	Ѧ	ижица

Ѧ	аз	Ѧ	он	Ѧ	ерь
Ѧ	буки	Ѧ	покои	Ѧ	ять
Ѧ	веди	Ѧ	рцы	Ѧ	ю
Ѧ	глаголь	Ѧ	слово	Ѧ	(и)я
Ѧ	добро	Ѧ	твердо	Ѧ	(и)е
Ѧ	есть	Ѧ	ук	Ѧ	юс малый
Ѧ	живете	Ѧ	ферт	Ѧ	юс большой
Ѧ	зело	Ѧ	хер	Ѧ	йотов юс малый
Ѧ	земля	Ѧ	омега	Ѧ	йотов юс большой
Ѧ	и	Ѧ	цы	Ѧ	кси
Ѧ	иже	Ѧ	червь	Ѧ	пси
Ѧ	како	Ѧ	ша	Ѧ	фита
Ѧ	люди	Ѧ	ща	Ѧ	ижица
Ѧ	мыслете	Ѧ	ер		
Ѧ	наш	Ѧ	еры		

Рисунг 94. Аликфбон барвақтаи славяни - глаголитса ва кириллитса.

Азбаски роҳбарони Моравияи Бузург забони папа ва дини масеҳиро намефаҳмиданд, аз ускуфи бузурги Константинопол ва императори Рим хоҳиш карданд, ки он таблиғотгарони дини масеҳиро, ки забони славяниро медонанд, ба сарзамини славянҳо фиристанд, то ки ин динро бо забони модарии онҳо таблиғ кунанд.

Дар соли 863 Византия намояндагони дини масеҳиро бо сарвари бародарон Кирилл ва Мефодий ба Моравияи Бузург фиристод. Онҳо китоби динии масеҳиро ба забони славянӣ тарҷума ва дар миёни омма паҳн мекарданд. Бародарон инчунин дар асоси хати юнонӣ алифбои нави славяниро тартиб доданд, ки минбаъд бо номи хати "кириллӣ" машҳур шуд. Ташкил шудани калисои мустақили славянӣ, ки дигар ба калисои олмонӣ эҳтиёҷ надошт, мустақилияти Моравияи Бузургро мустаҳкам сохт.

Соли 894 баъд аз марги шоҳи охирини бузург – Святополк дар байни фарзандони ӯ ва феодалон мубориза барои тоҷу тахт авҷ гирифт. Аз ин вазъият истифода бурда, феодалҳои олмонӣ дар каламрави славянҳо бештар ҷойгир шуданд. Соли 906 як қисми ин давлати пошхӯрдаистодаро қабилаҳои маҷорӣ тасарруф карданд. Дар қисмати дигари он давлати Чехия ба вуҷуд омад. Идораи давлатӣ, сохти иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии Чехия ба давлатҳои мутараккии Аврупо монанд буд. Дар ҳамон давра қабилаҳои дигари славянҳои ғарбӣ – лаҳҳо низ ба давлатдорӣ худ оғоз намуданд.

ЛУҒАТ

Княз – ҳоким, унвони фахрии меросӣ ё инъомшуда.

Лаҳистон – Полша.

Архиепископ – сарускуф, яке аз пешвоёни масеҳиён.

Ҳаёти иқтисодӣ – хоҷагидорӣ моддӣ.

Ҳаёти иҷтимоӣ – зисту зиндагонии халқ.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Се гурӯҳи қабилаҳои славяниро номбар кунед.
2. Давлати славянӣ Булғористон кай таъсис ёфт ва сарвари онро чӣ тавр ном мебарданд?
3. Давлати Моравияи Бузург кай таъсис ёфт ва чӣ тавр идора карда мешуд?
4. Дар бораи Святополк чӣҳо медонед?
5. Дар бораи Чехия маълумот диҳед.
6. Кирилл ва Мефодий кистанд?

§ 29. РУСИ КИЕВ

ТАЪСИСИ РУСИ КИЕВ. Вазъияти славянҳои шарқӣ – русҳо, украинҳо ва белорусҳо нисбат ба славянҳои ғарбӣ фарқ мекард. Давлатдорӣ мутамарказӣ славянҳои шарқӣ дертар сурат гирифт. Дар охири асри IX князи Новгород – Олег шаҳри Киевро ишғол намуда, онро ба пойтахти Руси қадим табдил дод.

Шоҳони аввалини Руси Киев, ки бо номи князҳо ёд мешаванд, бочу хирочи давлатиро аз аҳолии худашон ҷамъоварӣ мекарданд. Ҳирси князхоро дар ҷамъоварии бочу хироч ҳаду қанор надошт. Мардум аз князҳо ба дод омада, бар зидди онҳо шӯриш мебардоштанд. Бо ҳамин сабаб князи Руси Киев Игор, ки берахмона такроран аз аҳолии бочу хироч ситондани буд, аз дасти древлянҳо кушта шуд. Баъд зани ӯ Ольга ба тахти Руси Киев нишаст ва интиқоми шавҳарашро бо воситаи қатли оми древлянҳо ва сӯзондани хонаҳои онҳо гирифт.

Дар замони ҳукмронии писари Игор ва Ольга – княз Святослав худуди давлати Рус аз ҳисоби заминҳои ишғолии васеъ шуд. ӯ булғорҳои Волга, шохигарии Хазар ва Булғористони Дунайро забт намуд. Императори Византия аз густариши давлати Святослав ба воҳима афтада, ба муқобили ӯ лашкари фаровон ҷамъ кард ва дар иттифоқ бо печенегҳо ба муқобили Святослав лашкар кашид. Дар ин ҷанг Святослав аз дасти печенегҳо кушта шуд ва ба ҷои ӯ писараш Владимир княз шуд.

Владимир соли 988 дини масеҳиро қабул кард ва раъияташро маҷбур сохт, ки ин динро қабул кунанд. ӯ дини масеҳиро давлатӣ эълон кард.

КНЯЗ ЯРОСЛАВ МУДРИЙ. Писари Владимир Ярослав Мудрий дар Рус солҳои 1019–1054 ҳукмронӣ намудааст. Ба Ярослав муяссар гардид, ки давлати Русро хеле мустаҳкам созад. Қабилҳои печенегҳо пурра торумор намуд. Дар замони ҳукмронии худ ӯ дар соҳили дарёи Волга

Расми 95.
Князонум Ольга.

Расми 96. Княз Ярослав
Мудрий.

шаҳри наvero бо номи Ярославл сохта шуд. Рус дар давраи ҳукмрони Ярослав Мудрий ба яке аз давлатҳои бузургтарини Аврупо табдил ёфт. Дар заминҳои меросии княз ва феодалҳо меҳнати арзони деҳқонон истифода бурда мешуд. Дар давраи ҳукмронии Ярослав Мудрий дар давлати Рус муносибатҳои феодалӣ пурра барқарор шуданд.

"ҲАКИҚАТИ РУС". Дар замони ҳукмронии Ярослав Мудрий дар Рус конунгузори хаттӣ ҷорӣ гардид, ки он бо номи "Ҳақиқати Рус" дар маҷмӯае гирд оварда шуд. Дар асоси ин конун ба ҷои қасоси хунӣ қариб барои ҳамаи

кушторҳо - одамкушӣ ё ҳайвонкушӣ танҳо ҷарима ситонда мешуд. Чунин конунгузори дар он давра барои кишварҳои Аврупои Шарқӣ пешравии бузург шуморида шуд. "Ҳақиқати Рус" дар ин сарзамин сохти феодалиро устувор гардонд.

Баъд аз вафоти Ярослав Мудрий дар Рус парокандагиву ҷангҳои феодалӣ оғоз шуданд. Норозигии деҳқонон аз феодалон авҷ гирифт. Солҳои 1068 ва 1113 дар Киев ошӯбҳои деҳқонон ва камбағалони шаҳр сар заданд. Феодалҳо ба хотири ҷимояи молу ҷони худ набераи императори Византия Константин Владимир Мономахро соли 1113 ба тахти Киев шинонданд. Дар давраи ҳукмронии Владимир Мономах Руси Киев бори дигар қувват гирифт, вале он муваққатӣ буд. Дар асри XII Руси Киев ба князигарӣҳои алоҳида тақсим шуд. Парокандагии феодалӣ дар Рус то асри XV давом кард.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Давлати Руси Киев кай таъсис ёфт?
2. Дини масеҳӣ дар Рус кай ба дини давлатӣ табдил ёфт.
3. Дини масеҳӣ дар муттаҳид кардани Рус кадом вазифаро иҷро кардааст?
4. Ярослав Мудрий кӣ буд?
5. Дар бораи ислоҳоти Ярослав Мудрий маълумот диҳед.
6. Владимир Мономах кай ба сари тахти Руси Киев нишаст ва барои мустақкам кардани давлат чӣ чораҳо андешид?

§ 30-31. ЛАШКАРКАШИҶОИ САЛИБӢ

МАҚОМИ КАЛИСО. Дар миёнаи асри XI дар Аврупо дини масехӣ роҳбари ягона надошт. Аврупои Ғарбӣ дар зери раёсати Папаи Рим ва дар Византия Ускуфони Бузург Константинопол дини масехиро сарварӣ мекард. Миёни онҳо фарқ дар он буд, ки Ускуфони Бузург зери итоати императори Византия амал мекард. Папаи Рим мекӯшид, ки калисои Византияро ба зери тасарруфи худ дароварда, роҳбари ягона бошад. Ин амал боиси низои Папаи Рим ва Ускуфони Бузург гардида, якдигарро таҳқир мекарданд. Дар натиҷа соли 1054 дини масехӣ ба ду шохаи бузург - калисои ғарбии католикӣ (ба маънии "умумичаҳонӣ") ва шарқии православӣ (яъне "дини ҳақиқӣ") ҷудо гардид. Ҳар ду шоха аз ҳамдигар мустақил эълон карда шуданд.

Дар Италия давлати Папаи Рим бо номи "Вилояти Папа" вучуд дошт. Қасру кушкҳои муҳташам ва молу мулку сарватҳои фаровони он дар ихтиёри Папа буд. Қариб аксар сарварони давлатҳои Аврупои Ғарбӣ ва калисои масехӣ мувофиқи амри Папаи Рим фаъолият мекарданд. Папаи Рим ҳамеша мекӯшид, ки сарварони кишварҳои Аврупоро пурра ба худ тобеъ кунад. Аммо баъзе шоҳҳо мехостанд, ки дар амалӣ сохтани ҳокимияти динӣ низ сарвари мутлақ бошанд. Масалан, зиддияти шоҳи Олмон Генрихи IV бо Папаи Рим Григории VII маҳз бо ҳамин сабаб ба миён омада буд. Дар натиҷаи ин зиддият дар охири асри XI эътибори Папаи Рим боз ҳам болотар рафта, ҳукумати императорҳои олмонӣ бар рӯҳониён заифтар шуд.

Папа Григории VII ҳуқуқҳои Папаро чунин муайян карда буд: "Ӯ (яъне Папа) императорҳоро вожгун карда метавонад, ягон қарор, ягон китоб бе иҷозати ӯ эътибор надорад, касе қарори ӯро дигар карда наметавонад, ҳеч кас барои ӯ додрас нест, калисои Рим ҳеч гоҳ гумроҳ нашуда буд ва

Рисун 97. Ускуф ва рӯҳонӣ - хизматгори калисо.

Расми 98. Роҳиб.

намешавад. Ӯ метавонад тобеъонро аз савгандхурӣ ба шохони ноӯҳдабаро озод кунад".

Хукумати Папаҳо махсусан дар давраи Инокентии III хеле пурзӯр шуд. Ӯ таъкид мекард, ки Папа дар рӯи замин сояи худо аст. Вай мегуфт: "Мо Папаҳо вазифадор ҳастем, ки бар мардум ва шохҳо ҳукмрон бошем!" Дар маҷлисҳои тантанавӣ ҳам бояд ҳама дар назди пои Папа сар фуруд оварда, кафши ӯро мебӯсиданд. Ин манзалату эҳтиром дар Аврупо ба ягон шоҳе nasib нагардида буд. Папа Инокентии III даҳолатро ба корҳои дохилӣ

ва муносибатҳои байнидавлатии кишварҳои Аврупо боз ҳам зиёдтар намуда, Королҳои Англия, Лахистон, Шветсия ва Дания аз ҳукми ӯ тарсида, худро ба ӯ тобеъ эълон карданд.

Моли мулк ва сарвати калисо ҳақду канор надошт. Қариб аз се як ҳиссаи заминҳои ҳосилхези Аврупои Ғарбӣ ба калисои католиқӣ тааллуқ дошт. Ускуф ва дайрҳои дар ихтиёри худ деҳқонони зиёди мутеъ доштанд. Баъзе роҳҳои муҳимми тичоратӣ низ дар ихтиёри дайрҳои буданд. Калисои католиқӣ дар Аврупо бузургтарин заминдор ва истисморгар буд.

Ҳирси бойшавӣ ва чизпарастии калисо, ки бар зарари мардум буд, боиси норозигии пайравони дини масеҳӣ гардид. Бисёриҳо аз калисо рӯй гардонданд. Калисо ин қабил одамонро «мулҳидон», яъне ("аз дин баргаштагон") эълон кард. Мулҳидон иброн доштанд,

ки калисо "вайрон шудааст". Папа худо не, балки вақили шайтон аст. Мардуми зиёде пайрави "мулҳидон" шуданд.

Калисо барои бо "мулҳидон" мубориза бурдан бо номи "инквизитсия" додгоҳи махсуси худро таъсис дод. Инквизитсия "гунаҳгортон"-ро ба зиндон партофта, бераҳмона азоб меод. То ки онҳо гуноҳро ба душгиранд.

Расми 99. Лашкаркашиҳои салибӣ. Муҳориба бо салҷуқиён.

Азбаски заминдорони калон тибки конун моликияти худро танҳо ба фарзанди калонӣ мерос мегузоштанд, писарони хурдии бе молу мулкмонда барон ба даст овардани замину сарват ба Шарқ раҳсипор мешуданд. Илова бар ин, бисёр ритсарҳо аз заминдорон қарздор буданд. Онҳо илочи пардохти қарзро дар гораи кардани мамлакатҳои Шарқ медиданд.

Шоҳону шоҳзодагон ва феодалҳои бузург мехостанд, ки аз ҳисоби забти заминҳои нав доираи нуфузи худро зиёд кунанд. Шаҳрҳо низ дар лашкаркашиҳо ба Шарқ манфиатдор буданд. Дар байни шаҳрҳои Аврупо аз ҳама пештар шаҳрҳои Генуя, Пиза ва Венетсия даст заданд. Мақсади онҳо соҳиб шудан ба мавқеи хубтари тиҷоратӣ буд, зеро дар тиҷорати байни давлатҳои Шарқу Ғарб туркҳои салҷуқӣ ва Византия ба шаҳрҳои Италия ҳалал мерасонданд. Шаҳрҳои Италия салибдоронро аз яроқу аслиҳа таъмин намуда, кашондани борҳои ҳарбиро низ ба ӯҳда гирифта буданд.

Вале ҷангҳои салибӣ аввал бо иштироки оммавии деҳқонон шурӯъ шуд. Сабабаш он буд, ки тобеъу бехонумоншавии деҳқонони мамлакатҳои Аврупои Ғарбӣ авҷ гирифт. Наҷоти худро онҳо дар ишғоли заминҳои Шарқ медиданд.

Роҳбари маънавии ҷангҳои салибӣ калисо буда, он дар ин иқдом мавқеи ҳалқунанда дошт. Калисо ва алаалхусус Папаи Рим роҳбарии лашкаркаширо ба Шарқ қариб пурра ба ихтиёри худ

Расми 100. Ритсар.

Расми 101. Ба қиштиҳо саворишавии салибдорон.

Расми 102. Чанговари
давраи лашкаркаши-
ҳои салибӣ.

гирифт. Папаи Рим мехост, ки шӯхрати худро ба воситаи ин забткориҳо боз ҳам баланд бардорад ва дар олами масеҳӣ ҳокими мутлақ шавад.

ЛАШКАРКАШИИ ЯКУМИ САЛИБӢ.

Папаи Рим Григори VII нияти ба кишвари туркҳо лашкар кашиданро дошт, вале муҳолифати доимии ӯ бо императори Олмон Генрихи IV имкони ҳамларо наметод. Баъд аз марги Папа Григори VII Папаи нави Рим Урбани II ташвиқоти "чанги муқаддас"-ро дубора оғоз кард. Соли 1095 дар шаҳри Клермони Фаронса иҷрои маросими динӣ бо иштирок ва суҳанронии Папаи Рим гузашт. Ӯ мардумро даъват намуд, ки ҳама мусаллаҳ шуда, ба шаҳри Байтулмуқаддас -

Иерусалим, ки қадимтарин макони марқади Исои Масеҳ ҳучум кунанд ва онро аз зери тасарруфи мусулмонон озод намоянд. Ба "озодкунандагон" ғаниматҳои фаровон ваъда дода шуд.

Як қисми мардум барои исботи садоқат ба Папа дар назди Калисон ҷомеъ аз матои сурх салиб дӯхта, онро ба либосашон часпонда, бо ин восита ҳозир будани худро ба чанги "муқаддас" нишон медоданд. Азбаски иштирокчиён дар либоси худ сурати салибро часпонда буданд, онҳоро салибдорон ва амалиёти ҳарбиашонро "лашкаркашии салибӣ" номидаанд.

Расми 103
Ишғоли
Байтулмуқаддас
(Иерусалим).

Калисо бошал, барои салибдорон имти-
ёзҳои зиёде муқаррар кард. Аз он ҷумла,
дар вақти набудани онҳо хонахоёшон дар
паноҳи калисо хоҳад буд, салибдор
ҳангоми дар "ҷанги муқаддас" будан аз
адои қарзҳо озод ва деҳқонони тобеъ
бошанд аз соҳибони худ озод мешуданд.

Бо дастури Папа ба тамоми кишварҳои
Аврупои Ғарбӣ ташвиқгарони "ҷанги
муқаддас" фиристода шуданд. Мардуми
зиёд хоҳиш карданд, ки дар ин лашкар-
қашӣ иштирок менамоянд. Иштирокчиёни
асосии лашкарқашии якуми салибӣ камба-
ғалон буданд. Соли 1096 оммаи деҳқонон,
ки аз Фаронсаи Миёнаву Шимолӣ ва
Олмони Ғарбӣ гирд омада буданд, ба
тартиби низомӣ ба сӯи Байтулмуқаддас равон шуданд. Онҳо хуб
мусаллаҳ набуданд. Ба ҷанг бе тайёрии зарурӣ раҳсипор буданд.
Чи тавре ки тавонистанд ҳамон хел мусаллаҳ шуданд. Захираи
озукаи қазой надоштанд, аз ин рӯ маҷбур буданд, ки аз маҳалҳои
забтқардашон бо зӯрӣ маводи ғизо ба даст дароранд.

Салибдорон аз дарёҳои Рейну Дунай гузашта, ба сӯи
Константинопол ҳаракат карданд. Онҳо дуздӣ ва қатлу ғорат-
гарихон худро ҳанӯз аз шаҳрҳои аврупоии Лотарингияву Прага
оғоз намуданд. Дар қаламрави заминҳои Маҷористону
Булғористон ба муқобилияти мардуми маҳаллӣ дучор шуданд.
Дар ин вазъият қисме аз салибдорон қушта ва қисми дигари онҳо
роҳи ғузро пеш гирифта, то ба Константинопол расиданд.

*Расми 104. Ритсари
аспсавор.*

Расми 105. Ба Константинопол зада даромадани салибдорон.

Расми 106. Қалъаи салибдорон дар Сурия. Асри XII.

Дар охири соли 1096 дастаҳои мусаллаҳи феодалҳо ба сӯи Шарқ роҳ пеш гирифтанд. Аз паси феодалҳо ва ритсарҳои мусаллаҳ деҳқонони сершумор ва гурӯҳҳои таъминкунандаи озуқа аз Фаронса, Олмон ва Италия чун абри сиёҳ ба сӯи Константинопол ҳаракат карда, баҳори соли 1097 ба он ҷо расиданд. Дар Константинопол дар байни салибдорон ва юнионӣ зиддият ба вучуд омад. Салибдорон ба аҳолии маҳаллӣ ваҳшиёна рафтор намуда, хонаҳои онҳоро горат мекарданд. Императори Византия Алексей аз мақсади ниҳони салибдорон, ки дуздиву горатгарӣ буд, огоҳ гардида, онҳоро ба зудӣ ба Осиёи Хурд равон сохт.

Яке аз сарварони салибдорон, ки Балдуин ном дошт, шаҳри Эдессаро тасарруф намуда, дар он ҷо ҳокимияти худро барпо намуд. Салибдорон қариб як сол Антиохиёро муҳосира карданд ва баъди хиёнати яке аз сарварони қалъаи Антиохиё онро ишғол намуданд. Азбаски аҳолии шаҳр мусулмонон буданд, ҳамаи онро ваҳшиёна қатли ом карданд.

*Расми 107.
Ритсарӣ салибдор.*

Мақсади салибдорон, ки "озод кардани маркази Исон Масех" буд, амалашон аз доираи иқрошавии ин мақсад берун баромада, ба истилогарӣ машғул шуданд. Салибдорон соли 1099 ба Байтулмақаддас расиданд. Баъди ҷангҳои шадид Байтулмақаддасро ишғол намуданд. Дар ин ҷо низ мардуми мусулмонро қатли ом карданд.

Баъди ишғоли Байтулмақаддас салибдорон қисми зиёди соҳилҳои шарқии дарёи Мадитаронаро зер тасарруф дароварда,

Расми 108.
Намуди
Константинопол.

дар он чо якчанд давлати салибӣ ташкил доданд, ки калонтаринашон шоҳигарии Байтулмақаддас буд. Ба ҳайати он Фаластин ва қисмати ҷануби Сурия ҳам дохил буд. Низоми давлатдорӣ онҳо ба низоми давлатҳои феодалӣ Аврупои Ғарбӣ монандӣ дошт.

Кишварҳои исломӣ ва аҳолии минтақаҳои тобеи салибдорон муборизаро бар зидди онҳо қатъ накарданд. Ин мубориза боиси заиф шудани давлатҳои салибӣ гардид.

ЛАШКАРКАШИИ ДУҶОМИ САЛИБӢ. Соли 1147 лашкаркашии дуҷоми салибӣ оғоз гардид. Сарварони ин лашкаркашӣ Қороли Фаронса Людовиқи XII ва императори Олмон Конради III буданд. Ин дафъа ғоратгарии онҳо чунон авҷ гирифт, ки ҳатто императори Византия ба онҳо муқобил баромад. Дар роҳи кулли деҳқонони ҳамроҳашономада талаф шуданд. Салибдорон хоستانд Димишқро ишғол кунанд, вале аз тарафи шоҳигарии салибии Байтулмақаддас дастгирӣ наёфта, ноқому шармандавор ба Аврупо баргаштанд.

Расми 109.
Салоҳиддин салиби
муқаддасро аз дасти
Шоҳи Иерусалим
кашида мегирад.

Рисми 110. Аз ҷониби салибдорон муҳосира карда шудани қалъаи мусулмонҳо.

ЛАШКАРКАШИИ СЕЮМИ САЛИБӢ. Шоҳи Миср Салоҳуддин соли 1187 Байтулмақаддасро ишғол намуд, ки ин баҳона ва сабаби асосии лашкаркашии сеюми салибӣ буд, ки он соли 1189 оғоз ёфт. Сарварони ин лашкаркашӣ императори Олмон Фридрихи I Барбаросса, қароли Фаронса Филиппи II Август ва қароли Англия Ричарди Шердил буданд. Ин лашкаркашӣ ҳам барои салибдорон натиҷаҳои дилхоҳ надод. Фақат қароли Англия ҷазираи Кипро аз Византия қасби гирифта, дар он ҷо музофоти Кипро таъсис дод.

Аз соли 1202–1270 лашкаркашиҳои 4, 5, 6, 7, 8-уми салибӣ бо амри Папаи Рим Инокентии III ба хотири таъсиси давлати ҷаҳонӣ оғоз шуд. Ҷангҳои шадиди салибдорон бо Византия ба таъсиси империяи латинӣ сабаб шуд.

Ягонтаи онҳо ба ташкилкунадагон натиҷаи дилхоҳе надоданд. Гузашта аз ин, салибдорон то охири асри XIII ҳамаи мулкҳои дар мамлакатҳои мусулмонӣ дошташонро аз даст доданд.

Лашкаркашиҳои салибӣ аз ҷиҳати зарурати илму фарҳанг ба сарварони давлатҳои Аврупои Ғарбӣ натиҷаҳои хуб доданд. Онҳо ба техника ва тамаддуни Шарқ шинос шуданд. Техникаи Шарқ ба саноати бофандагӣ ва маъданкоркунии мамлакатҳои Ғарб таъсири мусбат расонид. Яқинд намуди матоъҳои, ки бофтани онҳо дар Ғарб шурӯъ шуд, ба худ номҳои шарқӣ "димшиқ", "муслим" ва амсоли инҳоро гирифтанд. Саноати бофандагии мамлакатҳои Ғарб ба молҳои аз Шарқ содиршаванда вобаста шуд. Баъзе аз намудҳои силоҳҳои ҷангии Шарқӣ дар Ғарб мавриди истифода қарор гирифтанд. Дар Аврупои Ғарбӣ расму оинҳои мардуми мусулмон, аз қабилҳои шустани даст қабл аз ҳурдани гизо, риш мондан, ҳаммом кардан ва ғайраҳо паҳн гардиданд.

ЛУҒАТ

Усқуф – епископ.

Мулҳидон – аз дин рӯтофтагон.

Инквизитсия – суди қалисои католикӣ, ки ба мулҳидон ҷазо меод.